

VROLIJK EN WELGESTEMD

**Journaal van een reis
naar Duitsland en Zwitserland
door Willemina van Dedem
en haar tante Caroline
1837**

M.L. Hansen (ed.)

VROLIJK EN WELGESTEMD

**Journaal van een reis naar Duitsland en Zwitserland
door Willemina van Dedem en haar tante Caroline
1837**

© Uitgegeven door STRENG, Epe 2015

Alle rechten voorbehouden. Niets aan deze uitgave mag op enige manier verveelvoudigd of openbaar gemaakt worden, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Inhoudsopgave

Kaart	6
Inleiding	7
Het reisverslag van Willemina van Dedem, 1837	9
Index	29

Kaart

Inleiding

Gerritdina Willemina (1812-1882) was een dochter van Willem Jan baron van Dedem en van Judith van Marle. Met haar tante Caroline van Dedem (1788-1865), een ongehuwde dochter van Coenraad Willem van Dedem en van Susanne Leonore de Vos van Steenwijk, werd een reis langs de Rijn naar Zwitserland ondernomen. Voor tante Caroline was de Rijn geen onbekend terrein. In 1818 was zij daar geweest, zeer waarschijnlijk met haar broer, de vader van Willemina. Ze waren toen na het passeren van de Zwitserse grens naar het oosten afgebogen, deze keer ging het meer zuidwaarts en via het Meer van Genève en Basel weer naar het noorden, naar huis.

De eerste familieleden die de reizigers op hun reis ontmoetten waren ‘Oom en Tante Ketjen’ in Arnhem. Zij was Adriana Sophia barones van Randwijck, weduwe van Carolina’s broer Jan Arent Godert van Dedem en ze was hertrouwd met Jan Hendrik Ketjen. In Nijmegen werden tante en nicht opgewacht door Coenraad Johan van Dedem, een achterneef van Tante Caroline, bij hem brachten ze de laatste avond op vaderlandse bodem door. In Wiesbaden troffen zij Suze, een zus van Willemina die daar met twee andere tantes was.

Willemina nam de taak op zich van alle belevenissen verslag te doen. Zoals in een reisverslag uit de negentiende eeuw de gewoonte is, wordt veel aandacht geschonken aan de manier van reizen, stoomboot – diligence – huurrijtuig, en aan de hotels. Het natuurschoon in de Rijnvallei imponeerde Willemina van Dedem, de rotsen, de vele ruïnes, de uitzichten, het een nog mooier dan het andere. De natuur van Zwitserland was adembenemend, de besneeuwde bergtoppen, de heldere meren, de gletschers en watervallen. De reis werd afgerond zoals het begonnen was, met visites aan familieleden en kennissen.

Bij terugkomst in Nederland vond Willemina het alarmerende bericht dat haar vader ernstig ziek was en of zij maar snel naar huis kon komen. Bij aankomst in Zwolle leek het mee te vallen, Papa was aan de beterende hand en Willemina kon opgelucht haar reisverslag uitwerken. Het ingebonden boekje wordt te Zwolle in het Historisch Centrum Overijssel bewaard, in het Familiearchief Van Dedem (1447.1), inventaris nummer 394.

Op de omslag van Willemina’s journaal staat in een ander handschrift geschreven:

Journaal
van Nicht W. betreffende
eene reis door haar gemaakt
met tante C. naar Zwit-
serland.

Voor de transcriptie golden de volgende regels:

- De spelling, interpunctie etc. zijn zo veel mogelijk zonder wijzigingen overgenomen. Slechts daar waar het voor de leesbaarheid wenselijk was, zijn leestekens en hoofdletters aangepast.
- Duidelijke en hinderlijke verschrijvingen zijn verbeterd of in een voetnoot verklaard.
- Bij twijfel is gekozen voor de moderne spelling.
- Aanvullingen in de tekst door de editeur staan tussen [rechte haken].
- De oorspronkelijke paginanummering staat tussen [rechte haken].
- De onderstrepingen zijn gecursiveerd.
- Onleesbare teksten zijn vermeld als < -- > en slechtleesbare teksten staan eveneens tussen <punthaken>.

- De namen van personen zijn zoveel mogelijk in nationale en internationale biografieën opgespoord. Maar niet altijd bleek dat mogelijk, zodat daar toelichting ontbreekt.
- Voor de annotaties is gebruik gemaakt van algemene naslagwerken en reisgidsen die niet nader worden vermeld.

Het reisverslag van Willemina van Dedem, 1837

Aanteekeningen van mijne reis met Tante
Caroline door Duitschland en Zwitserland
in het jaar 1837.

Den 1 Julij zijn Tante en ik, om 6 uren par Diligence van Zwolle naar Nijmegen vertrokken, het weder was ons vrij gunstig, zoo dat wij welgemoed en opgeruimd de stad verlieten; vele reizigers bevonden zich op de diligence, zoodat wij dadelijk te Zwolle en vervolgens te Deventer nog eene bijwagen kregen: Tot Zutphen leverd de Weg weinig bijzonders op; maar dan begint dezelve allerliefst te worden, voornaamelijk als men buiten Zutphen komt, is de Straatweg aan beide zijden met Accaciaboomen bepoot, dewelk toen geheel in bloei stonden, dat zeer schoon staat, en eene aangename geur gaf, ook passeerden wij vele buitenplaatsen en de lief en net gelegen dorpen *Velp* en *Brummen*. Om 3 uur arriveerden wij te Arnhem, waar wij zeer vriendelijk door Oom en Tante Ketjen werden ontvangen, na aldaar gedineerd te hebben, zyn wij [2] om 5 uren met de Diligence verder naar Nijmegen vertrokken, waar Coenraad van Dedem ons reeds aan de brug opwachte, en na onze koffers bezorgd te hebben, zijn wij met hem op zijne kamer een kopje thee gaan drinken, en verder den avond met hem doorgebracht. Wij logeerden te Nijmegen in het hotel La Place-Royale, alwaar wij zeer te vreden waren: – Den volgenden morgen, den 2 Julij zijn wij met de Stoomboot, om 6 uren van Nijmegen vertrokken; Wij passeerden Lobith alwaar men op de Pruissische grensen komt, op den regter oever gepasseert Elten, vervolgens Emmerik waar wij 2 uren stil bleven: De goederen worden hier nagezien, slechts ééne koffer der passagiers werd geopend; dan passeert men Xanten op de linker oever, en Rees en Wesel op den regter oever, [tegen]over Wesel ligt het fort Buderich; voorheen het fort Napolion genaamd; Ruhrort is het laatste dat wij dien dag nog gezien hebben, daar den Avond reeds begon te vallen waren wij genoodzaakt naar beneden te gaan: Wij bleven dien nacht op de boot logeren; hetgeen ons zeer beviel: er waren nog twee dames, die ook met ons bleven; des nachts om 3 uren komt de Stoomboot te Dusseldorp aan, die stad hebben wij dus niet gesien; hier verliet ons den Heer Leliveld, kapitein der Genie [3] een zeer beleefd mensch; wiens aangenaam gezelschap wij zeer regretteerden; den volgenden morgen, om 11 uren, zijnde den 3 Julij, kwamen wij te Keulen aan; de ligging dier stad, beviel ons zeer, vooral het gezigt op den Dom¹, is fraai: Wij zijn dadelijk van Keulen met de Stoomboot verder naar Coblenz vertrokken: het weder was ons toen zeer gunstig; hetgeen wij als een groot voorregt erkenden; want van hier is het eigenlijk, dat de Rhijn interessant wordt, en hoe langer hoe schooner zich voordoet; vooral als men de stad Bon gepasseert is, dat zeer lief aan de rivier is gelegen; zoals ook de Godesberg; hier is het dat zich het Zevengebergte zoo schoon vertoond; de gezigten op deze bergen zijn verrukkelijk, vooral op den Dragenfeld, aan wier voet ook zoo fraai het eiland Nonnenweerd is gelegen; vervolgens passeert men Rheinmagen, Andernach, Neuwied, en van tijd tot tijd eenige ruines: Om 9 uren arriveerden wij des avonds te Coblenz, waar wij in het logement Belle Vue gelogeerd hebben, hier was het zeer goed en niet duur; van onze kamer hadden wij een heerlijk gezigt op [4] Ehrenbreitstein; een oud sterk fort²: hier is ook eene schip brug over de Rhijn. –

Den 4 Julij vertrokken wij weder om 6 uren, met de Stoomboot van Coblenz; deze boot was genaamd de Stad Coblenz: het weder was weder schoon en helder, en de Rhijn is hier zoo mooi; regt aangenaam bragten wij dezen dag door, er waren ook vele menschen op de boot, en wij maakten lieve kennissen; wij dineerden boven op het dek, dat ik regt pleisierig vond, naast mij plaatste zich de Heer Evers uit Deventer; een jong mensch, een schilder; die voor zijne instructie naar Zwitserland ging reizen: De Rhijn kronkeld hier zeer, en

-
- 1 De eerste steen van de vijf-beukige gothische Dom werd op 14 augustus 1248 gelegd, op 15 oktober 1880 was de kerk klaar.
 - 2 Fort Ehrenbreitstein, een vesting uit de tiende eeuw, lag op een 118 meter hoog steil rotsmassief, waar Rijn en Moezel samen vloeien.

is aan beide zijden geheel van rotsen ingesloten, dit is onbeschrijfelijk mooi en ontzettend; vele ruines en oude kasteelen liggen tegen en op deze bergen; het geen zeer romanthiek en schilderachtig is; ook passeert men vele dorpen, die in het verschiët een lief effect maken, maar daar dezelve meest allen slecht onderhouden, en in de verf zijn, verliesen deze zeer als men ze van nabij beschouwt.

[5] St'Goar en Bingen zijn vooral fraai aan de rivier gelegen, en aan de overzijde van dezelve, in de nabijheid van St'Goar, is eene mooie Echo, bij de Lurleij Felsen genaamd; alwaar men zoodra de Stoomboot passeert, eenige malen een geweer aftrekt; waar door zich bij herhaling eene Echo doet hooren; ook wordt er op het horen geblasen; doch dat voldoet minder.

Te Elfeld zijn wij uit de Stoomboot gegaan met een klein schuitje: Tante had met den Heer en Mevrouw Hase-Bonne, uit Zeeland, partij gemaakt, om aldaar gezamentlijk een rijtuig te nemen; dat ons naar Wiesbaden bragt; dit waren zeer lieve menschen met wien wij van Nijmegen af, altijd op de Boot waren geweest. –

Van Elfeld vertrokken wij dan par rijtuig naar Wiesbaden; wij passeerden een gedeelte van de Rhingau, alwaar de weg zeer schoon en aan beide zijden met vrugtboomen is bepoot; doch de Rupsen hadden [6] aan dezelve vele schade gedaan: de veldgewassen stonden zeer goed en alles was reeds veel verder dan bij ons: Om 7 uren des avonds arriveerden wij te Wiesbaden, in het logement de Allé Saal; waar wij eene zeer goede kamer vonden; vanwaar wij een lief gezigt op den Giesberg en op de gewoone wandeling van de brongasten hadden. De Tantes en Suze waren bij onze aankomst niet te huis; hetgeen Tante en mij zeer speet; zoodat wij maar besloten, eens uit te gaan; het duurde dan ook niet lang, of wij rencontreerden Suze, die van eene wandeling terug kwam; welke zij met de familie Baelens uit Vriesland had gemaakt; ik was regt gelukkig, die lieve zuster daar te ontmoeten; wij keerden dan weldra naar ons logement terug, en vonden de Tantes in huis, en toen hebben wij gezamentlijk op de kamer van Tante van Heeckeren thee gedronken, dat ons regt amuseerde. –

[7] Den 5 Julij zijn wij te Wiesbaden stil gebleven en dien middag met de Tantes, Suze, en Mevrouw van Rechteren-Spaan in het logement de Arend gaan eten; er waren zeer vele menschen, en het was eene mooie groote zaal; ook hadden wij een goed diné en allerliefst muzijk achter tafel; veelal van Straus³. Na den eten zijn wij eerst nog met ons gezelschap in de tuin gaan wandelen, waar zeer lieve bloemen, en vooral mooie rozen waren; toen zijn Tante Caroline en ik, eene visite aan Mevrouw Hase-Bonne gaan doen; die wij des morgens niet in huis hadden gevonden, wij bragten daar een zeer aangenaam uurtje door, wij rencontreerden daar de Heer Krane, uit Zeeland, die zich ook met zijne Vrouw te Wiesbaden bevond; vervolgens zijn Tante en ik eene wandeling achter de Cursaal gaan doen; waar zeer lief muzijk werd gemaakt; en vele vreemdelingen waren; men vindt daar eene mooie vijver, [8] en de wandelingen zijn allerliefst; ik ben nog op eene hoogte geklommen; van waar ik een lief gezigt in 't verschiët had. Des avonds om 9 uren, zijn Tante Caroline, Suze, en ik; Mevrouw van Rechteren afwezen halen; om te zamen naar de Cursaal te gaan, daar het des avonds bal was. ik heb nog eens met den Heer Baron von Kirsch gewalst, een kennis van Mevrouw van Rechteren, die zich aan ons had laten presenteren; wy maakten daar ook kennis met den Heer van der Dussen uit den Haag. Het is eene fraaije zaal; welke op dertig kolommen rust; er waren de menigte lusters en kronen, vele groote spiegels, en mooie meubels, daarbij de lieve toiletten; welke er waren; dit alles maakte een lief effect; en ik amuseerde mij dien avond bijzonder goed: – vooral vond ik het zoo aardig daar te gelijk met Suze te zijn; om 11 uren keerden wij, zeer voldaan des avonds naar huis terug.

[9] Den 6 Julij gingen wij des morgens, om 6 uren naar de Bron, waar wij reeds vele menschen vonden, die met hunne glazen in de hand, daar heen en weêr wandelden, dit frappeerde mij zeer, en vond ik alleramusants om zoo eens te zien; maar om dat alle morgen bij te wonen zoude, dunkt mij, op den duur vervelen: Wij hebben het water ook wezen drinken, waaraan ik geene bijzondere smaak konde proeven, wij zagen hetzelfde in de Bron koken, dat allervreemdst is: Na hier een uurtje vertoefd te hebben, zijn Tante Caroline, Suze, en ik eene wandeling naar de Sonnenberg wezen doen; Tante nam eene Ezel mede, daar wij beurtelings op zaten; De Sonnenberg is één uur van Wiesbaden gelegen, de weg derwaards is ook weinig

3 Johann Strauss senior (1804-1849). Componist.

bijzonders; op de Sonnenberg vindt men nog eene Ruine; van waar men heerlijke gezigten heeft; aan [10] de voet van deze Ruine is het dorp Sonnenberg gelegen, vooral op ons retour hadden wy lieve gezigten op Wiesbaden en het Taunisgebergte in 't verschiet, wij waren zeer te vreden over deze wandeling en het weder was ons ook zeer gunstig: des middaags in ons logement om 1 uur aan table-d'hôte gegeten, er waren weinig menschen; wij maakten kennis met den Generaal Keiser en zijne zuster uit Manheim, deze Heer rade Tante aan, een rijtuig te Manheim te nemen; om de reis door Zwitserland mede te doen, daar dit eene geschikte manier voor Dames is die alleen reizen; ten dien einde was deze Heer zoo goed ons eenen brief, voor den postmeester mede te geven. – Om 3 uren des nademiddaags zijn wij met de Tantes en Suze in een rijtuig naar de Platte geweest, het weder was zeer schoon [11] en helder, zoodat wij van daar heerlyke gezigten op Wiesbaden, Maintz, en Rhyn en de omliggende bergen hadden, als de Melebous by Darmstad, de Honsberg, en de Domersberg over de Rhyn 14 uren van Maintz gelegen; De Platte⁴ is een schoon gebouw, zeer bezienswaardig; het is een Jagtslot, behoorende aan den Hertog van Nassau⁵, die een groot liefhebber van de Jagt is en gedurende den maand September gewoonlijk eenigen tijd daar komt doorbrengen: tegen den avond wordt er op het horen geblazen, waarop gewoonlijk de menigte herten uit het woud komen op het plein voor het Slot, waar zij dan gevoederd worden; toen wij er waren kwamen er slechts weinigen; het welk men toe schreef aan de menigte vreemdelingen die er op dat oogenblik tegenwoordig waren. Het Slot is van [12] van binnen eenvoudig; doch lief gemeubileert, voor de meeste kamers boven de deur was een hertekop, welke meest allen door den hertog zijn geschoten: twee kamers vindt men in het Slot, waarin alle de meubels van Hertehoorn zijn; dit is allermerkwaardigst en vreemd, ook vindt men er eene pendule, waarvan het uurwerk op twee tanden van een wildzwijnskop rust, dat door den Hertog is geschoten, de Canapé en stoelen zijn van Herteleider waarop gekleurde landschappen zijn, allen betrekkelijk de Jagt; boven op het plat van het slot heeft men vooral een mooi gezigt. Op onzen weg naar de Platte passeerden wy het Nerosdal, en ziet men de Giesberg leggen, en op ons retour zagen wij Klarenthal, wij allen waren zeer te vreden over dezen middag. – Den 7 Julij zijn Tante en ik eene tournée [13] van Wiesbaden gaan doen naar Biberich, Slangenbad en Zwalbach, eerstgenoemde is een slot; één uur van Wiesbaden gelegen, de weg derwaards is zeer lief, wij passeerden het dorp Mombach: het Slot behoort aan den Hertog van Nassau, waar hij gewoonlyk zijn verblijf houdt; het is groot; doch een oud gebouw; men bragt ons in vele schoone vertrekken, waarvan de Eetzaal eene der fraaiste was; deze zaal is zeer groot en in dezelve is eene ronde koepel, welke op 8 marmeren kolommen rust; veel marmer vindt men in dezelve, ook vele kroonen en 8 witte steenen kagchels, uit de fabriek van Neuwith. De zalen zijn aller brillants gemeubileerd, de muren zijn meest allen van wit Gips marmer, met gouden guurlanden, en rode meubelgordijnnen, als mede de stoelen, [14] met rood Satijn, allen met het wapen van Nassau versierd; ook vindt men er twee fraaije vazen, door den Keizer van Rusland⁶, ten geschenke gezonden; welke op schoon marmeren voeten rusten, dat uit Siberien en Finland herkomstig is; ook ziet men er nog twee vazen van Cristal, en meer anderen door Napoleon⁷ en den Koning van Pruissen⁸ ten geschenke gezonden. Dit paleis was in het jaar 1829 ter gelegenheid van het tweede huwelijk des Hertogs met de Princes van Wurttemberg⁹ weder geheel op nieuws gemeubileerd; evenwel vindt men nog in eene der kamers eene Canapé en stoelen, die door de eerste Vrouw¹⁰ van den Hertog geborduurd zijn: De Slottuin is zeer lief, als ook de Orangerie waar wij vele mooie bloemen en Orangeboomen zagen; voor het slot is nog eene laan bestaande uit vele schoone [15] groote Orangeboomen; toen wij ons voor een oogenblik op eenen bank in den Slottuin wilden plaatsen, kwam juist de Hertogin daar, met hare kinderen om te dejeuneren; zij groette ons zeer beleefdelyk, zag er lief uit, en was eenvoudig gekleed, als ook het Princesje¹¹; dat zoo ik

4 De Platte is een klein jachtslot uit 1824.

5 George Wilhelm August Hendrik Belgicus (Wilhelm) (1792-1839), hertog van Nassau-Weilburg.

6 Peter I de Grote (1672-1725). Tsaar van Rusland.

7 Napoleon I Bonaparte (1769-1821). Keizer van Frankrijk.

8 Frederik Wilhelm I (1688-1740). Koning van Pruisen.

9 George Wilhelm August Hendrik Belgicus (Wilhelm) (1792-1839), hertog van Nassau-Weilburg. Hij hertrouwde met Pauline (1810-1856), prinses van Württemberg.

10 Louise van Saksen-Hildburghausen (1794-1825).

11 Helena Wilhelmina Henriette Pauline Marianne (1831-1888).

denk 8 jaren oud zoude zijn, en het Prinsje¹² 6 jaren; het schenen ook vriendelijke kinderen te zijn. – Van hier vertrokken wij verder met het rijtuig naar Slangenbad, langs eenen lieven weg, van waar men een lief gezigt op de Rhijn en het dorp Mombach heeft. Slangenbad is eene kleine badplaats, de ligging van dezelve is aller liefst en bekoorlijk, tusschen hooge bergen ingesloten; er zijn ook vele lieve wandelingen en het is er zoo rustig en kalm, het geen men zoo zelden aan eene badplaats vindt; wij bragten hier [16] dan ook zeer genoeglyk 2 uurtjes door, en na dat wij de inrigting van de Baden gezien hadden, reden wij verder naar Zwabach, wier heerlijke ligging in het dal, ons zoo zeer frappeerde; het dorp zelven is klein, wij reden naar het logement de gouden ketting, waar wij zeer te vreden waren, deze badplaats beviel ons bijzonder goed, er zijn vele en heerlijke wandelingen, en drie bronnen; de Staalbron, de Pauline bron, en de Wijnbron, wij hebben het water van allen geproefd, doch in den smaak van de twee laatstgenoemden was weinig onderscheid in: Onder de Colonades zyn eenige fraaije winkels, waar wij nog het een en ander kochten, tot een aandenken van eene plaats daar het ons zoo zeer beviel, en wij met moeite afscheid van namen: Op ons retour van hier naar Wiesbaden passeerden wij het Ranerthal, het dorp [17] Niedorf, en in het verschiets zagen wij het klooster Klarenthal, waarbij eene menagerie van faisanten is, welke aan den hertog van Nassau¹³ behoort. –

Den 8 Julij zijn wij om half 8 naar Frankfort gereden, voor ons vertrek hadden wij nog eerst eene wandeling aan de bron gedaan, en daar afscheid van oude kennissen genomen; het speet ons zeer Wiesbaden te verlaten, dat ik eene zeer lieve badplaats vind: Op den weg van Wiesbaden naar Frankfort passeert men de dorpen Haddersheim en Hochst en het reviertje de Niada, dat zich bij het laatstgenoemde dorp, in de Main stort. – Het aankomen te Frankfort is zeer schoon, om 12 uren arriveerden wij in het logement de Zwaan: waar wij zeer te vreden zijn geweest; om 1 uren gingen wij aan table-d'hôte eten; waar wij [18] vele menschen aantroffen, het was hier dat de kellers met eene bijzondere handigheid en vlugheid de schotels van, en op de tafels zetten; dit frappeerde mij zeer; in dit logement heeft men ook de gewoonte de hollanders bij elkander te plaatsen; en het was hier wij kennis maakten met den Heer en Mevrouw Sluiterman uit Nijmegen; met wien Tante partij maakte, om den volgenden morgen te zamen met een rytuig, naar Heidelberg te vertrekken: Ik zat naast den Heer Dalen uit Rotterdam, die ook plan maakte met zijne Vrouw eene reis naar Zwitserland te maken; hij sprak mij zeer beleefdelyk aan; en spoedig geraakte ik met deze menschen in kennis, daar ik met zijne zuster Emilie bij Jufvrouw Heubach was school geweest. – Na den eten zijn Tante en ik het een en ander van Frankfort wezen zien; Eerst naar den tuin [19] van den Heer Betman¹⁴; doch deze viel ons zeer tegen; maar het Museum voldeed ons bijzonder; hier vindt men vele schoone Bustes en beelden; het merkwaardigste is het standbeeld van Ariadne op eene Panther geheel van wit marmer door Dannecker¹⁵ vervaardigd: Over deze tuin is het weeshuis; een groot, schoon gebouw; over het algemeen vindt men vele schoone gebouwen in deze stad; als het hospitaal voor zieke domestiques, dat nog niet geheel afwas; de Bibliotheek die aan de Main staat; aan deze zijde der stad, vindt men vooral fraaije huizen. Frankfort is zeer lief aan de Main gelegen en heeft eene schoone brug over deze rivier; van waar men overheerlijke gezigten op de omliggende dorpen heeft die allen tot de stad behooren; Frankfort telt 48000 inwoners. –

[20] Tot ons leedwezen konden wij de Domkerk niet zien daar was juist Mis: Toen zyn wij de Leopoldskerk of Luttherschekerk¹⁶ genaamd, gaan zien; een zeer fraai en nieuw gebouw, wier bouw worde mij [aan] die van de Dedemsvaart deed herinneren¹⁷; ook eene kruiskerk: de preekstoel is geheel van marmer en de menigte kolommen, daar de kerk op rust, zijn van Gips; wij zijn ook op het plat van deze kerk geweest, en moesten ten dien einde 274 trappen klimmen; doch dit was wel de moeite waard, daar wij de overheerlykste gezigten over de Stad en de Environs hadden; vervolgens zijn wij nog eenige winkels wezen zien, meestal zeer

12 Nicolaas Wilhelm (1832-1905).

13 George Wilhelm August Hendrik Belgicus (Wilhelm) (1792-1839), hertog van Nassau-Weilburg.

14 Het huis van de Frankfurter bankier Simon Moritz von Bethmann (1687-1725) werd het Bethmanns Museum, rondom het huis lag een park.

15 Johann Heinrich Dannecker, een beeldhouwer uit Stuttgart, maakte de marmeren Ariadne in 1814.

16 De Paulskerk met een centrale bouw, in rode zandsteen, werd in 1883 ingewijd.

17 De kruiskerk aan de Hoofdvaart te Dedemsvaart, uit 1833-1834.

schoon; vooral, eene glaswinkel¹⁸ die zeer groot was, en alwaar men eene balustrade had, waarvan de pilaren van glas waren; veel vreemd gekleurd glas zagen wij daar; Men liet ons ook nog een bord zien, met [21] het wapen van Rotschild¹⁹ in onderscheidene kouleuren; die zoo een geheel servies had laten maken. – Vervolgens zijn wij nog eene wandeling buiten Frankfort gaan doen, alwaar wij vele mooie rijtuigen zagen. Wij kwamen door de poort van Friedburg weder de stad binnen; in de nabijheid van deze poort is een monument²⁰ van zwaar steen, door Frederik Wilhelm II, koning van Pruissen opgericht; ter gedagtenis der dappere Hessen in het jaar 1792 aldaar gesneuveld. –

Den 9 Julij vertrokken wij, om 6 uren met den Heer en Mevrouw Sluiterman uit Frankfort naar Heidelberg, het weder was ons zeer gunstig; doch wij hadden veel hinder van de stof; wij passeerden de dorpen Hatters, Langen, en Geron, en kwamen om 10 uren te Darmstad aan, en stapten in het logement het Darmstaterhof af, [22] en wij gebruikten daar een *déjeuné à la fourchette*. Darmstad is eene niet groote, doch nette stad, zij heeft vele schoone gebouwen en pleinen; waarvan de Louise Place een der voornaamste is; aan het zelve vindt men het paleis en het stadhuis. De Comedie is ook een fraai gebouw, en bezit een der grootste theaters van Duitschland; vervolgens zijn wij de Roomsche kerk wezen zien, deze ligt op eene hoogte en is een rond gebouw, dat slechts sedert eenige jaren daar is²¹: In de Slottuin zijn ook zeer lieve wandelingen; doch is niet groot; het Arsenaal zijn wij ook wezen zien, en onze geleider toonde ons het huis waar de Graaf van Gunderode²² woont, wiens dochter met den Graaf Willem van Rechteren uit Overijssel is getrouwd. Darmstad is de Residentieplaats [23] van den groot hertog van Hessen, en telt 22000 inwoners: Om één uur verlieten wij weder deze stad: de weg verder naar Heidelberg is allerinteressants, om de menigte Ruines die men nog langs dezelve op de bergen ziet; deze weg is ook algemeen bekend onder den naam van de Bergstrasse. De Melibocus²³, welke 4 uren van Darmstad is gelegen, vertoont zich dikwijls; dit is eene der schoonste bergen; welke men ook gemakkelijk beklimmen kan; de voornaamste Ruines die wij zagen, en ons het meest frappeerden, zijn Weinheimberg, Windicksborg, Sakhuizen, Kraijenburg en Auerbarcherslot voorheen het verblijf van den voormaligen Hertog van Darmstad. Wij passeerden de dorpen Landersdorp, Himpbach, Wijnheim en Heppenheim; in dit laatste dorp [24] dronken wij een Schopfen wijn²⁴, en kwam den Heer Sluiterman met kersen aandragen; deze smaakten overheerlijk, en waren zeer goed rijp; in de wagen aten wij de overigen op, daar wij ons zeer mede amuseerden. – Het aankomen te Heidelberg is verrukkelijk mooi, vooral de ligging van het oude Slot, op den top van eenen berg, is zoo onbeschrijfelijk mooi; De stad Heidelberg is aan de rivier de Neckar gelegen, eene schoone brug bevindt zich over dezelve; op welke men nog een standbeeld van den laatsten Keurvorst van den Pals vindt, genaamd Karel Theodoor²⁵ in den jare 1772 vervaardigd. –

Den 10 Julij bleven wij te Heidelberg stil, en gingen des voordemiddaags het oude Slot bezigtigen, in het welk nog het Heidelberger vat te zien is; [25] dit is van eene buitengewone grootte dat in het jaar 1845 voltooid was, na dat men er drie jaren over gebouwd had: hetzelfde heeft f 60,100 gekost, en men berekend er 5664 ankers wijn in kunnen; het is dan ook 33 voet lang, en 24 voet hoog; Men vindt ook nog bij het vat in de kelder eene atrappe²⁶, en eene beeltenis van een' man, genaamd Clemens²⁷; van wien men verhaald, deze 15 fles wijn per dag konde drinken.

18 De kristalwinkel van Steigerwald.

19 De Rothschilds waren een bankiersfamilie uit Frankfurt.

20 Monument ter herdenking van de aanval op en de bezetting door de Fransen van de stad.

21 De Ludwigskerk, tussen 1822 en 1827 gebouwd.

22 Friedrich Justinian Freiherr von Günterrode. Zijn dochter Sophia Mariana Adelheid Freiin von Günterrode trouwde in 1823 met Willem Reinhard Adolph Karel graaf van Rechteren Limpurg.

23 De Melibocus, ook Malchen genaamd, is een 515 meter hoge granieten rots en is het hoogste punt van de Bergstrasse.

24 een Schopfen wijn. Schoppen (Duits): pot, pul.

25 Karel Filips Theodoor van Beieren (1724-1799). Keurvorst van de Palts.

26 atrappe (Frans): fopperij, valstrik.

27 Een houten beeld van de dwerg Clemens Perkeo, de hofnar van keurvorst Karel-Philips.

Na den eten zijn wij weder te zamen met een rijtuig naar Neckersteinnacht gereden; Wij hadden een perfect rijtuig, en een vlugge koetsier die zeer goed reed en aardig wist te vertellen; het weder was overheerlijk schoon, en de weg welke wij aflegden bracht ons, altijd tot Neckergamunt langs de revier de Necker, van wiens boorden, zich hooge bergen, en rotsen [26] bevinden, die ter naauwernoods eenen weg langs dezelve overlaten: Wij hadden een lief gezigt op het Stif Neuburg²⁸, en het dorp Sikkelhausen; te Neckergamont vaarden wij met eene pont over de Necker, en kwamen weldra te Neckersteinnacht aan; dat in het Beijersche is gelegen; achter uit het logement aan de rivier hadden wij een schoon gezigt op het dorp Dilsberg; voorheen eene staatsgevangenis, dat op eenen berg is gelegen; en de vier volgende Ruines, de Suelserbergen genaamd 1 Kraijennest²⁹ 2 Mittelborg, 3 Hinterborg, 4 Pottersborg, dit alles is zoo schoon en verrukkelijk, dat, dan ook met regt voor een van de interessante punten van de Necker wordt gehouden; die, daar het water in dezelve niet hoog was al schuimende over de keijen, langs ons heen stroomde: Wij [27] passeerden hier dan eene aangename middag, en dronken zeer goede Rudesheimer, en maakten daar met den Heer Scholten van Aschat kennis: Voor ons vertrek van hier zijn wij eerst nog eens door het dorp gaan wandelen, en zagen toen kreeften vangen, dit laatste was zeer aardig om te zien; het geen door kleine jongens werd gedaan, die dezelve onder de steenen, welke in de rivier lagen, heen haalden: Ook zagen wij hier nog turf van Mug³⁰ gemaakt, hetgeen ik nog nergens meer had gezien: Vervolgens reden wij naar de Wolfbronnen; hier verhaalde ons de geleider de legende van de Heidin en de Wolf³¹, en toonde ons nog eene grot of kelder aan, waar zij hare woning had gehad; vele Heidelberger Studenten waren daar bij een, en zaten [28] zeer vrolyk bij elkander een glas wijn te drinken, en een pijp te rooken; meest allen hadden zwarte fluwelen jasjes aan. Heidelberg telt 11, 715 inwoners en heeft vele groote en oude gebouwen. –

Den 11 Julij vertrokken wij weder met den Heer en Mevrouw Sluiterman des morgens om 6 uren van Heidelberg naar Manheim. wij passeerden het zoo beroemde Schwetzingen en hielden ons hier twee uren op, om de tuin en het slot te zien, hetwelk aan den hertog van Baden behoort: de tuin is zeer schoon en merkwaardig; het welk nader en breedvoerig is beschreven in het boekje dat wij daar van mede hebben gebragt. –

Om 1 uur arriveerden wij te Manheim, dit is eene zeer nette rigulire stad.³² wij logeerden Im Pfälzerhof, daar het zeer goed was: Des avonds zijn wij naar de Comedie geweest, [29] alwaar ten toonnele wierdt gevoerd, Das Bild, een treurspel; het theater was groot en zeer goed bezet; als ook het Orkest, ik amuzeerde mij perfect, en hier rencontreerden wij weder den Heer en Mevrouw Dalen. In ons logement terug komende, namen wij van den Heer en Mevr[ouw] Sluiterman, afscheid, die den volgenden morgen met de Stoomboot naar Nijmegen terug gingen: het speet Tante en mij zeer, zij niet verder mede reisden; daar het lieve menschen waren, wier gezelschap wij regretteerden. –

Den 12 Julij des morgens vroeg voor ons vertrek de Jezuiten kerk³³ wezen zien, dat een prachtig gebouw is; waar wij veel schoon marmer en schilderstukken zagen, toen zijn wij de brug over de Rhijn, de Stad, het Slot en deszelfs tuin wezen zien, en vervolgens nog even naar het kerkhof waar het graf van Kotzebue³⁴ is te zien, [30] dat midden op hetzelfde staat, deze beroemde toneelschrijver is den 23 maart 1819 gestorven: Ook wees men ons nog het graf van zijnen moordenaar, de student Sand, aan, hetwelk in eene hoek van het kerkhof onder eenige grasstruiken was verscholen; dit gaf mij eene naare impressie. – Manheim telt 22,000 inwoners; om 10 uren verlieten wij dan deze stad met eenen Heidelberger koetsier, die Tante hier had aangenomen, en

28 Stif Neuburg: kasteel Neuburg.

29 Kraijennest: Schwalbennest of Schadeck.

30 turf van Mug. Mogelijk wordt bedoeld *molm*, een droge stof van turf.

31 Er is een grot waar circa 1480 een kluizenaar woonde, waar nog een stenen bank en een schoonsteen in zijn, en waarmee de sage van *Brudersloch* mee verbonden is. De legende van de Heidin en de Wolf is niet getraceerd.

32 Het stratenplan van Mannheim is, recht als een dambord, samengesteld uit 144 huisblokken. De straten zijn benoemd met nummers en letters.

33 De barokke Jezuietenkerk uit 1756.

34 August Friedrich Ferdinand von Kotzebue (1761-1819). Von Kotzebue was een vruchtbaar toneelschrijver van ten dele sentimentele, ten dele frivole amusementsstukken. Hij verzette zich tegen vooroordelen en schijnheiligheid en was vrijmoediger over erotische zaken dan volgens de vele moralisten van zijn tijd was toegestaan.

de reis met ons naar Zwitserland te doen. – De weg tot Carlsruhe leverd weinig bijzonders op; wij passeerden de dorpen Schwetzingen, Heppenheim, Wiesendal en Lindenheim; en Leopoldshaven zagen wij in het verschiep liggen; het was dezen dag, dat wij voor het eerste regen hebben gehad gedurende onze reis; het verheugde ons zeer, daar wij veel hinder van de warmte, en de stof hadden gehad. – Om [31] 6 uren kwamen wij te Carlsruhe aan, en toen gingen wij dadelijk het slot³⁵ zien dat een schoon gebouw is; vele zalen waren fraai gemeubileerd, als de troonzaal waar alles rood fluweel met goud was, en de spijszaal waar 800 lichten konden branden; na dit alles bezigtigd te hebben beklommen wij de toren van het slot, vanwaar men een heerlijk gezigt over Carlsruhe heeft, deze stad formeert een halfrond; alle de straten lopen op het slot uit; als ook 22 straatwegen door het Hertswoud, in hetwelk de stad ligt. De tuin van het slot is ook zeer bezienswaardig; de vorstelijke familie kwam juist van eene wandeling uit dezelve terug, vergezeld van den Prins van Furstenberg die een der jonge prinsen op den rug droeg; ook ontmoette ons de Graaf [32] Pals³⁶, die een schoon paleis bewoond: De Remonstransche kerk, de Roomsche kerk en de Comedie zijn allen fraaije gebouwen. Carlsruhe is de hoofdstad van het hertogdom Baden, en telt 14500 inwoners. –

Wij logeerden in het hotel l'Angleterre daar het zeer goed en niet duur was. –

Den 13 July vertrokken wij des morgens om 8 uren naar Baden, de weg leverde weinig belangrijks op, wij passeerden het dorp Dommerheimer, waar wij vele gansen zagen; vervolgens kwamen wij de stad Rastad door, daar het juist markt was; de bonte kleeding der Vrouwen frappeerde ons zeer: Deze stad is aan de rivier de Murg gelegen, en is beroemd om het Congres dat er gehouden werd van 1797 tot 1799³⁷: hier is ook het Vredesverbond [33] gesloten in het jaar 1714³⁸, tusschen den Prins Eugenius³⁹, en den Marschalk Villars⁴⁰; Even buiten de stad is het slot⁴¹ gelegen, dat zeer groot en bezienswaardig is; op de Belvédère van het zelve is nog een Jupitersbeeld geheel van Brons. Om 12 uren arriveerden wij te Baden, in het logement Im Hirsch, daar wij zeer te vreden zijn geweest; Na den eten zijn Tante en ik naar de Cursaal gegaan, dat een groot fraai gebouw is, voor hetzelfde kan men zeer aangenaam onder de Colonades zitten, en de passanten zien, wij vonden er toen geene kennissen; evenwel waren er vele vreemdelingen en zagen wij mooie toiletten.

Den 14 Julij bleven wij te Baden stil, en zijn toen eene tournée door het Murgthal wezen doen; Eerst zijn wij naar [34] het klooster Lichtental gegaan, en daar de kerk en de kapel bezigtigd⁴²; in de laatst genoemde vonden wij vele grafnaalden alsdat van den Markgraaf Rudolf de II⁴³, in 1372 gestorven: de glazen waren hier ook zeer lief geschilderd; in het klooster was het ons niet veroorloofd binnen te gaan, waar zich nog een zeventigtal Nonnen bevinden. Van hier reden wij langs eenen lieven weg, gedeeltelyk, door het Zwartswald, naar het slot Ebersteinburg; het verblijf van de voormalige Graven Eberstein; van dit slot, hetwelk op eene hoogte is gelegen, heeft men heerlijke gezigten over de omstreken, na dit bezigtigd te hebben vervolgden wij onzen weg naar Gernsbach een lief plaatsje, gelegen aan den Murg, Wij dineerden daar met twee Hollandsche Heren, die van hunne reis door [35] Italië terug kwamen; ik geloof de een de Heer Bost uit Arnhem is geweest en de andere Heer van Amsterdam was. –

Vervolgens passeerden wij een gedeelte van het Murgthal, en het slot Amalienburg en arriveerden te Gaggenau, een klein dorp; alwaar wij eene glasblaserij hebben gezien, evenwel was dit niet interessant en

35 Het paleis waarvan de eerste steen in 1715 werd gelegd, werd het middelpunt van een stralennet van straten, gedomineerd door de 42 meter hoge Bleitoren.

36 Waarschijnlijk Karel Theodoor Maximiliaan August van Palts-Zweibrücken-Birkenfeld (1795-1875), een jongere zoon van Maximiliaan I koning van Beieren.

37 Het Congres dat er gehouden werd van 1797 tot 1799 probeerde de vrede tussen Duitsland en Frankrijk te bewerkstelligen.

38 Op 6 mei 1714 werd de vrede getekend tussen Oostenrijk en Frankrijk.

39 Eugenius Frans prins van Savoye (1663-1736).

40 Claude Louis Hector hertog van Villars (1653-1734). Maarschalk van Frankrijk.

41 Het grote zandstenen paleis, even buiten Rastatt gelegen, werd gebouwd door Ludwig Wilhelm Markgraaf van Baden (1655-1707) en was bij zijn dood bijna voltooid.

42 Het klooster Lichtental, gesticht in 1245, met een een-beukige kerk en naast de kerk een gothische doden-kapel uit 1288.

43 Rudolf VI [en niet II] (?-1372). Markgraaf van Baden.

hielden wij ons daar niet lang op; maar vervolgden onzen weg naar het Slot Favorite⁴⁴; dit is een groot schoon gebouw, hetwelk in het jaar 1725 is daar gesteld, door de Markgravin Sibijlle, Auguste⁴⁵; Om 6 uren retourneerden wij weder naar Baden, zeer te vreden over onze tournée, welke wij dien dag hadden gemaakt; Daar het eene schoone avond was, wandelde Tante en ik nog eens naar de Cursaal waar wij eerst den Heer en Mevrouw Dalen [36] ontmoette, en toen de Vosjes. dit deed ons regt veel plezier, daar wij elkander nog niet op reis hadden aangetroffen.

Den 15 Julij bleven wij te Baden weder stil; des morgens vroeg was het goed en lief weder, waarvan wij gebruik maakten om eene wandeling buiten de stad te doen, deze bragt ons al klimmende op eenen berg, van welker hoogte, wij overheerlijke schoone gezigten op de stad, de environs en het Oude Slot hadden: Van hier wandelden wij verder naar de Antiquiteiten Hal, waar in zich, de warme bron bevindt, en dronken daar een glas water uit dezelve; hetwelk eenen vrij goeden smaak had. Het slechte weder verhinderde ons verder dien dag meer te zien; doch wij maakten van deze oogenblikken gebruik, om ons goed in order te maken, [37] en brieven te schrijven. Des avonds bezochten wij weder de Cursaal, alwaar toen juist bal was, de zaal die daartoe zoude dienen, was vol smaak en charmant lief met bloemen en Orangeboomen versierd; De bank is hier ter plaatse ook meer dan te Wiesbaden bezocht; vele menschen zag ik er hun geld verliezen hetgeen mij eenen onaangename indruk gaf: De Keurvorst van Hessen-Cassel⁴⁶ bevond zich ook aan de bank, het is een groot speler die gewoonlijk veel geld verliest; evenwel had hij de vorige avond 20,000 gulden gewonnen. Den 16 Julij bleven wij nog te Baden stil, het regende en donderde de geheelen voormiddag; zoo dat wij genoodzaakt waren op onze kamer te blijven; des nademiddags veranderde het weder wat; waar van wij profiteerden, om een tourtje naar het klooster Lichtenthal [38] te rijden, waarheen eene schoone laan van lindeboomen ons heen voerde, toen hebben wij nog eens de stad door gereden en en passant de brieven naar den post gebragt en ons van daar met het rijtuig naar de Cursaal laten brengen, waar, uit hoofde van de Zondag, vele menschen waren. Wij plaatsten ons aan een tafeltje onder de Colonades, waar wij zeer plezierig een kopje koffij hebben gedronken, en de wandelaars zagen passeren, dat ons regt amuseerde; des avonds in ons logement terug komende, zijn wij beneden gaan souperen, waar wij onze beleefde Franschman aantroffen; daar wij aan table d'hôte kennis mede hadden gemaakt; De volgenden morgen verlieten wij dan om half tien uren deze zoo aangename badplaats: regt te vreden over ons sejour aldaar.

Wij hadden hier ook nog kennis ge[39]maakt met een Heer Meijer uit Maintz, die Tante zeer beleefdelijk aanbood het Contract voor den koetsier in order te maken, hetgeen vervolgens van veel nut is geweest. – Baden telt 2800 inwoners.

Het was dan den 17 Julij wij naar Offenburg vertrokken, de weg was over het algemeen vlak, en meestal met Nooteboomen en kerseboomen bepoot, dat men veel in Duitschland langs de wegen ziet; de landstreek schijnt hier vrugbaar en de veldgewassen stonden ook allen zeer goed; gedurig hadden wij fraaije gezigten op het Zwartswald. Wij kwamen vele dorpen door, als Heinnach, Bahl daar juist kermis was; om 1 uur arriveerden wij te Achern, daar wij bleven eten; dit is een klein doch net plaatsje: Na den eten reden wij verder en passeerden nog de dorpen Appenweiher, Willstadt, [40] waar wij de toren van Strasburg konden zien; deze stad is slechts vier uren van Offenburg gelegen. In het verschiet zagen wij op eenen berg in het Zwartswald, het Harbacher Slot, wiens schoone ligging ons zeer frappeerde, ook passeerden wij nog het dorp Hombach. Om 6 uren stapten wij te Offenburg in het logement la Fortune af, en na onze koffers op onze kamer bezorgd te hebben, ziin wij de kerk wezen zien, als ook het Oude kerkhof bij het zelve; waarop eene bijbelsche voorstelling van steen⁴⁷, levensgroote uitgehouwen en zeer kunstig bewerkt, te vinden is; dit is zeer bijzonder en merkwaardig; vervolgens zijn wij naar het nieuwe kerkhof gegaan, waarop wij vele graven zagen meest allen met kransen en bloemen versierd: Om acht uren keerden wij naar [41] ons logement terug,

44 Het lustslot Favorite werd tussen 1710 en 1744 gebouwd in barokstijl.

45 Franziska Sibylle Auguste (1675-1733) hertogin van Saxe-Lauenburg. Echtgenote van Louis Wilhelm markgraaf van Baden-Baden.

46 Frederik II (1747-1837). Landgraaf van Hessen-Kassel.

47 Een afbeelding van een biddende Christus en drie apostelen op de Olijfberg.

waar wij zeer goed aan table d'hôte hebben gegeten, vooral hadden wij zeer goede forellen; welke daar meest in de revier de Kinsig worden gevangen: Soms 700 tegelijk. –

Den 18 Julij Namen wij onze reis weder van Offenburg naar Villingen aan; eerst passeerden wij de Ruine van het oude kasteel Ortenburg; dat op eenen berg is gelegen, en een lief effect maakt; vervolgens kwamen wij door het zoo zeer bekoorlijk Kinzigdal, dit is een der schoonste gedeelte dat door hare vrugtbare en vrolijke ligging ons bijzonder voldeed, en ik voor het fraaiste gedeelte van Duitschland houd, dat wij door zijn gekomen; de Kinzig kronkelde gedurig langs onzen weg, bij Gangenbach passeert men dezelve, dit is een lief dorp in de Vallei gelegen; Van hier wordt de weg nog schooner, daar het dal aan beide [42] zijden door bosschen en hooge bergen is in gesloten; deze laatste waren op onderscheidene plaatsen met veldgewassen begroeit, en dan met hoog hout bepoot, of geheel rots en bergachtig; deze afwisseling is zoo fraai en maakt [dat] de gezigten zoo onbeschrijfelyk mooi en groots zijn! De bouwde der huizen van deze dalbewoners waren veelal aan die van Zwitserland gelijk, zoodat wij aan alles konden bemerken: wij dit bekoorlijke land naderden; wij passeerden ook nog de dorpen Biberach, Steinnach, en Haslach, in het laatst genoemde kocht Tante wat kersen; welke klein van stuk en minder goed waren dan in vorige plaatsen van Duitschland; daar wij ze wel gegeten hadden; wij reden al zoo verder en kwamen het dorp [43] Goedbach voorbij; hier was eene smederij die door het water werd gedreven, wij naderden vervolgens Hornberg; waar wij voor het eerst voorspan noodig hadden; het welk ons over den berg in het Zwartswald gelegen, bragt; hoe hooger wij klommen hoe schooner en bekoorlijker de gezigten zich voordeden; de berg was ook rijk met Vruchtboomen bepoot, ook passeerden wij vele boerenwoningen: wier rustique bouwde ons frappeerde: de bewoners der zelve waren meestal zeer vriendelijk, en hadden een lief en gunstig voorkomen; halfweg den berg is eene kapel of kerk; als ook de Cascade, de Friberg, genaamd, deze is zeer lief en interessant om te zien; zij stort zich bij herhaling, op onderscheidene punten al stroomende van den berg naar beneden; daar bevindt zich ook veel [44] schoon zwaar hout. Wij moesten nog eene berg over, voor wij te Villingen aankwamen, deze was echter minder hoog, en niet merkwaardig; Om 7 uren arriveerden wij dan in voornoemde stad, en logeerden in den Post. –

Den 19 Julij vertrokken wij dan om 6 uren van daar naar Donauëschingen, waar wij om 9 uren arriveerden, en dadelijk het Slot zijn gaan zien, dat thans door de Vorst van Fürstenberg⁴⁸ wordt bewoond. De Vorstin⁴⁹, die juist van eene wandeling terug kwam, hebben wij nog even gezien: het slot is niet zeer merkwaardig; maar daar entegen de bloementuin des te meer; in dezelve is eene Orangerie waarop zich eene gallerij bevindt die vol smaak met allerhande soort van bloemen, en klimop is versierd, en tusschen dezelve han[45]gen in kooijen; welke door de bladeren zijn verscholen, allerlei soort van vogelen die, door hun lief gezang de Vreemdelingen zoo zeer verrassen: De overige wandelingen tot het slot behorende; zijn minder belangrijk; het is ook hier dicht by het Slot, <daar> de Donau haren oorsprong ontvangt; hetgeen zeer interessant is om te zien⁵⁰; na dit alles wel bezigtigd te hebben; dat wel de moeite waard is; vervolgden wij onzen weg naar Schaffhausen; welke ons grootendeels langs, en over bergen voerde; op één der zelve was nog het Oude Slot Fürstenberg gelegen, en er deden zich van tijd tot tijd eenige dorpen in het verschiets voor; die ons zeer bevallig toescheenen; doch het weder was ons dien dag niet gunstig, daar het ons belette regt te jousseren van de schoone gezigten, die zich hoe langer hoe meer [46] voordoen, het Zwitsersche grondgebied, naderende: Om vier uren arriveerden wij dan te Schaffhausen, dat ons zoo aangenaam verraste door hare verrukkelyk schoone ligging: Wij stapten in het logement de gouden Valk af: de stad op zichzelf heeft een oud aanzien, vele huizen zijn nog met Opschriften; eenigen beschilderd en anderen wederom hebben eene vreemde bouwde:

Aan het diné maakten wy kennis met eene hollandsche familie uit Utrecht, bestaande in den Heer en Mevrouw Conradi met hunne dochter, Mevrouw Delbeek en Freule Linden van Oldenaller. –

48 Karel Eugene II (1796-1854). Vorst van Fürstenberg.

49 Amalia Christina Caroline van Baden-Durlach (1795-1869).

50 Uit een onderaardse bron verschijnt water aan de oppervlakte dat een paar honderd meter door de slottuin van kasteel Fürstenberg vloeit. In 1820 liet de kasteelheer een tunneltje graven dat het water naar de rivier de Brigach leidde. De tuin staat nog steeds bekend om haar bloemen.

Den 20 Julij vertrokken wij om 10 uren naar Neuhaus; eene aanhoudende en hevige regen, verhinderde ons eerder te vertrekken; na een half uur rijden kwamen wij daar dan aan, dat een klein dorpje [47] is; tot onze groote blijdschap klaarde het weder geheel op, waarvan wij met groote vreugde gebruik maakten, en ons naar de Waterval begaven, die nog zeer onze verwachting overtrof. De snelheid waarmede het water zich tusschen rotsen naar beneden stort, en dan weder met geweld in de hoogte springt; is onbeschrijfelyk schoon en imposant! zoodat het onmogelyk is de gevoelens die men daardoor ontwaart op papier te zetten; nadat wij de *chambre obscure*⁵¹ hadden bezocht, vaarden wij met een schuitje naar het kasteel Laufen, dat aan de overzijde van de Rhijn is gelegen, en waar wij eenige plaatjes kochten; Op onderscheidene punten hadden wij de verrukkelijkste gezigten van hier op de Waterval; deze vonden wij dan zóó schoon, dat het ons moeite koste zoo spoedig van daar weer te vertrekken; waarop Tante in plaats van dien zelfden dag nog naar Zurich te [48] vertrekken, zooals het plan was, besloot; tot den volgenden morgen te Neuhaus stil te blijven. Wy verzuimden dan ook niet des nademiddaags de Waterval weder een bezoek te geven, en hielden ons eenen geruimen tyd in de *Chambre Obscure* op; welke in eene oude vierkante toren zich bevindt, van waar men ook overheerlijke gezigten heeft; er was juist bijzonder veel water waardoor de Val 75 voet hoog was. In ons logement terug komende zijn wij daar ook nog boven op het huis eene *Chambre Obscure* wezen zien, waar wij zeer schoon op eenige Sneeuwbergen zagen. Op onze wandeling bij de Waterval hadden wij kennis met den Heer en Mevrouw Bever uit Rotterdam gemaakt; met wien wij afspraken om den volgenden morgen in het rijtuig van Tante, te zamen naar Zurich te reizen; alzoo begaven wij ons den 21 July om 6 uren op weg, en pas[49]seerden Eglisau, waar wij ons een uurtje ophielden, en toen daar dejeuneerden; achter uit het logement hadden wij een lief gezigt over de Rhijn; hier bevindt zich ook eene overdekte brug over de rivier; het welk de eerste was, die wij op onze reis aantroffen; in 1811 was dezelve gebouwd: Wij vonden deze soort van bruggen meer vreemd, dan mooi; Wij lieten het rijtuig vooruit gaan, en volgden het te voet de brug over, om des te meer gelegenheid te hebben dezelve te bezigtigen. – Om één uur arriveerden wij te Zurich, en stapten in het logement L'Epée af, dat aan de rivier de Limeth is gelegen; bij eene brug; van waar zich de overheerlykste gezigten over het meer voordoen als ook op de toren van Wellerberg, die een lief effect in het water maakt. Na den eten zijn wij de Wasserkerk of Bibliotheek wezen zien, waar zich eenige Bustes [50] bevinden, als die van Lavater⁵², Gesner⁵³, Pestalozzi⁵⁴ enz; ook toonde men ons nog eenige manuscrifs van Jeanne Graij⁵⁵ aan Bullinger⁵⁶, en de beroemde Zwingli⁵⁷; deze twee laatst genoemde mannen stonden eens als leeraars by deze kerk, die als de Moederkerk der Protestanten kan worden aangemerkt; men liet ons ook hunne portretten zien: Wanneer men deze belangrijke Bibliotheek bezoekt, moet men niet vergeten de kaart of plattegrond van Zwitserland, door Pfijffer vervaardigd, te bezigtigen; die zeer schoon en net is bewerkt, en waar door men zich nagenoeg een juist denkbeeld van dit overheerlijke land, kan vormen. –

Den 22 July zijn wij om 8 uren met de Stoomboot eene tournée over het meer naar Rapperschwil gaan maken; wanneer het weder goed is moet dit eene interessante tour zijn; alhoewel het weder ons vrij gunstig was, [051] was het evenwel niet zoo schoon als wij wel gewenscht hadden; Er deden zich vele mooie gezigten op, en wij amuseerden ons goed: De boot daar wij ons op bevonden was geheel van Yzer, en wordt met hout gestookt, en droeg den naam, van Minerva. –

Om 4 uren arriveerden wij te Rapperschwil, dat zeer lief aan het Meer is gelegen, en eene brug over dezelve heeft; deze is lang, en vreemd gebouwd, en slechts voor voetgangers bruikbaar: Men vindt bij deze Stad die 1,300 inwoners telt, nog de Ruïne van een oud kasteel en een Mannen klooster; Des Capucins; waar bij zich eene terras bevindt, van het welk men overheerlijke gezigten over het Meer heeft; Voor Dames was het niet

51 *chambre obscure*. Camera obscura: een kastje waarin het licht slechts door één opening naar binnen valt en daardoor een beeld van zich buiten het kastje bevindende voorwerpen te zien is.

52 Johann Kaspar Lavater (1741-1801). Zwitsers filosoof, predikant en dichter.

53 Conrad Gesner (1516-1565). Zwitsers natuuronderzoeker, grondlegger van de zoölogie.

54 Johann Heinrich Pestalozzi (1746-1827). Zwitsers pedagoog, filosoof, schrijver, filantroop, hervormer en politicus.

55 Jane Grey (1537-1554). Protestants humaniste. Van 10 tot 19 juli 1553 koningin van Engeland.

56 Heinrich Bullinger (1504-1575). Zwitsers theoloog en hervormer.

57 Huldrych Zwingli (1484-1531). Een van de leiders van de Zwitserse reformatie.

veroorloofd het innerlijke van het klooster te zien; in hetzelfde bevinden zich nog 8 Vaders, en 4 Broeders; de kleeding van deze mannen was zonderbaar, zij droegen lange bruine [52] Jassen, met monnikkekappen en touwen en het lijf en zij waren allen blootvoets, slechts eene zool onder den voet: het huisselyke werk wordt door de 4 broeders verrigt; een der Vaders kwam tot ons, en liet ons de tuin en eene weverij zien, waar in zij het laken, daar zij de Jassen van droegen, prepareerden. dit was een bejaard vriendelijk mensch, die in het heen gaan mij de hand gaf; De kerk zijn wij ook nog wezen zien, daar wij een groot beeld geheel van zilver zagen; Moeder Maria met het kind Jezus voorstellende, ook toonde men ons nog twee schilderstukken; de marteling van Stefanus, en Laurens. – Om half twee uren vertrokken wij weder met de boot naar Zurich terug; het weder was intusschen beter geworden, zoodat wy regt jousseerden; wij passeerden het eilandje d’Ufenau waarop het graf [53] van Hutten⁵⁸ is: hetzelfde is een half uur van Rapperschwil; zeer schoon in het Meer gelegen; Om 5 uren kwamen wij te Zurich terug, en toen zijn Tante en ik dadelyk met een geleider de stad en de Environs wezen zien; wy begaven ons dan eerst naar het Bastion of Lindenhof genaamd; van waar zich verrukkelijke fraaije gezigten voor doen; vervolgens passeerden wij twee rivieren, die zeer onze aandacht tot zich trokken; daar de eene over de andere heen stroomd; hetwelk zeer zonderling staat: hierbij bevindt zich ook eene overdekte brug die wij langs gingen, en onze wandeling naar de Platz vervolgden; deze wandelingen zyn zeer fraai, en men vindt er vele zware tulpeboomen en lange populieren; aan het eind van dit bosch vereenigd zich de revier de Sil en de Limath; onze geleider, dat een aardige prater was, [54] bragt ons vervolgens naar het Graf van Gesner, waar de Zwitsers [voor] hem een monument hebben opgerigt, dat eenvoudig en lief tusschen het hooge hout staat. Het weeshuis is ook een schoon gebouw, er zijn vele fraaije huizen; dagelijks is men ook nog bezig de stad te vergrooten, die zeer netjes is, ook moet er veel handel zijn, en de stad telt 20,000 inwoners. het was hier, wij weder lekkere thee dronken, dat wy in Duitschland zoo zeer misten. –

Den 23 Julij vertrokken wij des morgens om 8 uren met de diligence van Zurich naar Goldau; Tante liet de koetzier met onze koffers naar Kusnacht gaan, om ons daar den volgenden morgen op te wachten; om dat hij zich den vorigen dag te veel aan sterke drank was te buiten gegaan, niet in staat was ons naar Goldau te brengen; dit was eene onaangename historie; evenwel hebben wij in het vervolg [55] van onze reis er nimmer weder hinder van gehad; en was het altyd eene zeer goede geschikte en voorzigtige koetsier: Wij begaven ons dan met de diligence op weg, deze manier van reizen beviel Tante bijzonder goed; wij passeerden de Albis, die wij te voet op en af zijn gegaan; dit is eene schoone berg, van welker hoogte men een fraai gezigt op Zurich heeft: hier zagen wij ook voor het eerst de Righi en de Pilatus voor ons liggen, en de eerstgenoemde hoopten wij nog dien zelfden avond te beklimmen: Wij passeerden vervolgens de Stad Zug, waar wij de Vrouwen een allervreemds kapsel of soort van mutsen zagen dragen, die ik niet beter weet te vergelijken dan bij een uitgetrokken wajer: vervolgens voerde ons de weg altijd langs het Zuger Meer, hetwelk aan beide zijden tusschen hooge bergen is ingesloten een [56] bekoorlyk gezigt opleverd; gedurig hadden wij het gezigt op de Righi en de Pilatus, de top van deze laatstgenoemde was immer met eene wolk omgeven: Na dat wij Art ook nog door waren gekomen; kwamen wij om 3 uren te Goldau aan. Om 4 uren beklommen wij vergezeld van den Heer en Mevrouw Bever, ieder op een paard gezeten, en ieder met een geleider bij ons, de Righi: hoe schoon en onbegrijpelyk mooi de gezigten zich ook gedurig voor deden; dan bebouwd en met hoog hout bepoot, dan weder diepe afgronden of heerlyke valleijen, vind ik het toch eene tour, die met veel gevaar verbonden is; vooral voor Vrouwen. Vele kruisen en kapellen kwamen wij op onzen weg voorbij; als de Kapel genaamd Malchus, en de Sainte Croix, waar juist dienst werd gedaan, en wij even van het [57] paard zijn gestegen; toen kwamen wij aan de Righi Staffel, en om half 7 uren berikten wij den top van den berg de Kulm genaamd, waar een zeer goed logement is: Wij zagen de Zon zeer mooi ondergaan, en den volgenden morgen waren wij weder om 4 uren daar; om de Dezelve te zien opgaan; dit vind ik veel schooner, en interessanter, dan den vorigen avond; langzamerhand, konden wij de Sneeuwbergen onderscheiden; ook telde ik 14 Meeren, als dat van Zug, Zurich, Lucern enz: die zich allen als

58 Ulrich von Hutten (1488-1523). Duits edelman die aanhanger werd van de reformatie. Hij overleed te Ufenau.

kleine waterplasjes, aan ons oog vertoonden: Hier is ook nog een Signal⁵⁹; dat wij; toen de zon in hare volle kracht ons begroette, beklommen: de dampen die uit de Meeren en de bergen opstijgen, hadden het aanzien, van wolken die onder en rondom ons dreven, dit was frappant mooi; doch scheen ons zeer zonderbaar en vreemd toe; Véle [58] Vreemdelingen bevonden zich op den Berg, het was er koud en vochtig en in de algemeene zaal werd ook een kagchel gestookt; wij hadden ook een zeer goed soupé, en alhoewel alles de berg moet worden opgedragen, kan men er nagenoeg alles bekomen, ook is er eene goede Bibliotheek en piano; op deze laatste heb ik nog gespeeld. Den 24 July zijn wij om 11 uren de Righi weder afgedaald, Tante in eene draagstoel en ik te paard, om 3 uren arriveerden wij te Kusnacht; eene donderbui overviel ons nog onderweg: Kusnacht is een klein net aardig stadje; dat zeer lief aan het Lucernermeer is gelegen; van hier zijn wij even de Kapel van Guillaume Tell⁶⁰ wezen zien, en toen weder met onzen koetsier naar Lucern vertrokken; de weg bragt ons altyd langs het Meer, dat zeer aangenaam en schoon was; de stad Lucern naderende [59] waren wij verwonderd over de fraaije ligging van dezelve, en de uitmunttende schoone gezigten, die zich daar voor doen: Om 4 uren arriveerden wij te Lucern in het Logement de Waag, aan de revier de Reuss gelegen; de Heer en Mevrouw Bever met wien wij van Neuhaus af, altyd mede gereisd hadden, verlieten ons hier, en wij hebben deze menschen niet weder op onze reis ontmoet. – Den 25 July bleven wij te Lucern stil, des morgens bleven wij op onze kamer; hier bij was een balkon van waar wij een heerlyk gezicht over de Reuss hadden; om half een uur hebben wij aan table d'hôte gegeten; het is een perfect logement waar men door de dochters en den zoon uit het huis bediend wordt. –

Den nademiddaags zijn wij de Stad wezen zien, als ook de Jesuïtekerk, de Cathedrale kerk, het Raadhuis, waar men ons in de [60] de zaal bragt; daar de vergadering van de 22 Cantons wordt gehouden, die juist op dat oogenblik te Lucern vereenigd was. Vervolgens bezochten wij twee overdekte bruggen, die beiden met schilderstukken waren versierd, dat zeer oud en vreemd staat, deze zijn ook niet met rijtuigen te passeren. er bevindt zich nog eene brug over de Reuss die niet overdekt is; maar wel met een rijtuig is te passeren; Even buiten de stad is het monument⁶¹ van de gevallen Zwitsers te zien; in 1814 opgerigt; ter gedagtenis van hen, die den 10 Augustus 1792 in de Tullerien bij het verdedigen van Lodewijk XVI vermoord zijn geworden; dit monument is schoon en interessant; over het zelve is de Woning van eenen Invalide die nog bij den slag tegenwoordig was geweest, en ons alles breedvoerig mede deelde; in deze woning vonden wij [61] ook nog een eigenhandig werk door de Hertogin van Angoulême⁶² op rood laken in 1825 vervaardigd, uit erkentelijkheid aan de Zwitsers geschonken. –

Den 26 July reisden wij van Lucern naar Langenau; eerst moesten wij eenen zeer hoogen berg over de Bramegg; na dat wij 2 uren hadden geklommen berikten wij den top van dezen berg waar wij vele fraaije gezigten hadden, toen wij weder waren afgedaald kwamen wij in het dal van Entlibach, en passeerden de dorpen Hasli, Schüpfen, Wiesenbach, dit laatste scheidt het Canton Lucern van Bern en is 9 uren van Lucern gelegen; vervolgens kwamen wij te Entlibach en om 6 uren arriveerden wij te Langnau in het Emmenthal dat eene zeer schoone vrugtbare vallei is; regt voldaan waren wy over al het mooie dat wij dien dag gezien hadden, ook ont[62]moette ons toen vele schoone vrouwen met het Lucerner Costume aan, dat ik van alle degene, die wij verder in Zwitserland gezien hebben, voorhet fraaïste en rijkste houd; dat van Bern is ook lief doch flatteerd minder: Het dorp Langnau is zeer bevallig en lief in het dal gelegen; hier zijn wij eene boerderij en kaasmakerij wezen zien, deze beide gebouwen waren geheel van hout en hadden een zeer net en zindelyk aanzien, in het eerstgenoemde vonden wij eene goede bibliotheek, eene Canapé en verder zeer lieve meubelen; de huisvrouw was ook een zeer voorkomend vriendelyk mensch, die zeer goed Fransch

59 Een Signal: een seinpost.

60 De Telskapel aan de oever van het Urnermeer werd gebouwd op de plek waar de nationale legendarische Zwitserse held Wilhelm Tell de boot van de Oostenrijkse landvoogd Gessler in het meer geduwd zou hebben.

61 Een stervende leeuw is uit één rots gehouwen, het monument gedenkt de soldaten van de Zwitserse garde die vielen tijdens een aanval op de Tuilerieën te Parijs in 1792.

62 Marie Thérèse Charlotte de Bourbon (1778-1851), dochter van koning Lodewijk XVI en van Marie Antoinette, en echtgenote van Lodewijk Anton van Bourbon, Hertog van Angoulême.

sprak; alhoewel de landtaal Duitsch is: Met veel belangstelling hebben wij de kaasmakerij ook bezigtigd; de kaas welke wij daar in voorraad gereed zagen wordt veel naar Engeland en Holland verzonden. –

Den 27 Julij vertrokken wij weldra des [63] morgens vroeg naar Thun, waar wij om 12 uren in het hotel Belle Vue afstapten: de weg derwaards was gelyk den vorigen dag, schoon en verrukkelijk, en wij troffen weder goed en helder weêr, waardoor wy de Jungfrau reeds duidelijk in het verschiët voor ons zagen, ook passeerden wij eene Ruïne de Schikauf genaamd. Te Diesbach hadden wij ontbeten, en toen berikten wij weldra de Stad Thun die op eene hoogte is gelegen aan de rivier de Aar; even buiten de Stad was ons logement dat in alle opzichten zeer te recommanderen is; de Maître d'hôtel is vooral een zeer geschikt mensch: na dat wij aan table d'hôte hadden geeten, bezorgde hij ons een Guide, die om 2 uren met de Stoomboot met ons naar het Oberland vertrok: deze boot was geheel van yzer en genaamd Belle Vue: Wij vertrokken [64] met muziek aan boord dat zeer lief speelde en dat, op het oogenblik waar zich de rivier de Aar in het Thunermeer stort, ons op eene aangename wyze door eene heerlijke Echo verraste: Na een allergenoeglijkst uur op deze boot doorgebracht te hebben, arriveerden wij te Neuhaus, zoowel de schoone gezigten die wij op de Oevers van dit meer hadden als ook het aangename gezelschap van een Fransch heer met zijne jonge vrouw te Parijs woonachtig, bragten zeker veel hier toe bij: met deze menschen maakte Tante dan ook partij om te zamen een rijtuig tot Lauterbrun te nemen, dat onse Guide ons spoedig te Neuhaus bezorgde, zo dat wij weldra in eene lieve en mooie kales over Unterseen en Interlaken te Lauterbrun aankwamen; toen wij deze twee dorpen gepasseerd [65] waren, reden wij altijd langs de Witte Zweilutschen en tusschen hooge rotsen in gesloten; ontzettend en uitmuntend schoon is dit; dat niet is te beschrijven; telkens vertoonde zich aan ons oog de Jungfrau, de Wetterhorn, de Finsteraarhorn, de Zilberhorn en meer anderen; wier namen mij zijn ontschoten: de toppen van deze bergen zijn met sneeuw bedekt; anderen daarentegen waren geheel met hooge lange dennenboomen begroeit, of geheel rotsachtig; het water dat van deze bergen afstroomd, formeerd gewoonlijk een schoone waterval, als de Sausbach enz: enz: – Te Lauterbrun namen wij van onze Parisiens afscheid, en zijn Tante en ik met onze Guide naar de Staubach gegaan; deze Waterval is 910 voeten hoog en zoo ver wij zien konden komt het water gelijk stof naar beneden; wij klommen dicht bij dezelve [66] waar 4 bergmeisjes bij ons kwamen, en zeer lief voor ons zongen, en ons nog een eindwegs zingend hebben begeleid: wanneer de zon op deze waterval schijnt moet zij, dunkt mij, zeer schoon zijn: te Lauterbrun terug komende zijn wij nog met het zelfde rijtuig naar de Grindelwald vertrokken, waar wij reeds vrij donker zijnde in het hôtel L'Aigle aankwamen; dit beviel ons zeer goed; doch het was op dezen berg gelijk als op de Righi koud, en wij konden duidelyk zien er den vorigen dag nog vuur op onze kamer was gestookt: Het was eene stille schoone avond: toen de Zon reeds achter eenige bergen was verscholen, spreidde dezelve nog hare laatste stralen op de Jungfrau, dat was een onbegrijpelyk schoon gezicht en [dat] ik nooit hoop te vergeten, en ik mij nog zoo duidelyk kan voorstellen [67] Den 28 Julij zijn wij des morgens om 5 uren eene wandeling naar de Glacier de Grindelwald gaan maken, hier zagen wij eenen berg van ijs; waar wij over zware keijen gingen of sprongen, met behulp van onze Guide en van onze Righi stokken dicht bij dezelve kwamen, en eenen geruimen tijd met een stuk ijs in onze hand, in stille bewondering dit zoo merkwaardig verschijnsel der natuur beschouwden en dat nog te meer mijne aandacht tot zich trok was, [dat] ik eenige voetstappen van deze ysberg lieve Violtjes en andere bloemen plukte: het koste mij moeite van deze plaats te scheiden, en het was hier dat ik nog eenige oogenblikken op eene rustique brug bij dezelve, stil bleef staan; om nog eens afscheid van hem te nemen; Wij hadden weder het geluk schoon weder te hebben [68] en eene heldere blaauwe lucht daar zich geen wolkje aan vertoonde; ik rekende het als een groot voorregt juist op deze belangrijke tournée altyd zulk gunstig weder te hebben, en ik wensch dit ieder reiziger toe, daar het zooveel afdoet hoe men de dingen ziet; als ook niet te vergeten, men op reis gezond, vrolijk, en welgestemd moet zijn om regt te genieten. Ons rytuig van den vorigen dag bragt ons vervolgens naar Boningen, een klein plaatsje aan het Brienzermeer; eenen verrukkelyken schoonen weg voerde ons daar heen; langs het bekoorlijk dal van Lütchenen, en de rivier de zwarte Zweilutschen, daar waar deze zich met de Witte Zweilutschen vereenigd, passeerden wij weder een gedeelte van den weg welke wij den vorigen dag hadden afgelegd, en ons nu weder niet minder [69] schoon toescheen. Te Boningen bekwamen wij dan een klein, smal langwerpig schuitje,

waarmede ons drie roeijers in drie uren tijds naar de Giesbach⁶³ bragten: deze waterval is naar mijn inziens de schoonste welke wij gezien hebben, en stort zich kronkelender wijze over stukken rotsen naar beneden in het meer: op onderscheidene plaatsen zijn wij dicht bij delzelve gegaan, en onze guide bragt ons onder een stuk rots dat voor uit stond, en waar van het water met geweld over onze hoofden heen stroomde. dit was onbegrijpelyk mooi: In het logement van waar men een fraai gezigt op de Waterval heeft, hebben wij ook zeer lief muzijk gehoord. en hier kochten wij ook onze Zwitsersche huisjes: 2 uren hadden wij ons hier zeer genoeglijk opgehouden, en toen [70] zijn wij weer naar Interlaken terug gereisd, waar wij ons haasten moesten om een rijtuig te bekomen dat ons nog bij tijds op de Stoomboot moest brengen, men was reeds bezig intespannen, toen onze koetsier, die ons des morgens naar Boningen had gebragt; in allerijl kwam aanrijden, en ons gezwind en vlug ter bestemde ure te Neuhaus bezorgde. Wij moesten hier weder bewonderen hoe deze menschen er op uit zijn en zich vele moeite geven om wat te verdienen: Om half 4 uren vertrokken wij dan weder met de Stoomboot naar Thun waar zich vele vreemdelingen op bevonden. Om 5 uren arriveerden wij weder te Thun, de gezigten die wij van de boot op de stad hadden waren zeer mooi, deze is niet groot en telt maar 1,500 inwoners: Na ons eenige oogenblikken in het logement te [71] hebben opgehouden, zijn wij nog met onze geleider, genaamd Kaufmann, eene wandeling gaan doen naar het Pavillon Saint Jacques en le Baechi-Hoelzli, van waar wij de heerlijkste gezigten hadden, die men bedenken kan; wij beklommen nog eenen berg op welker hoogte wy een tentje vonden, van waar wij niet minder in verrukking waren opgetoogen over al het schoone dat de natuur daar ten toon spreidt; alhoewel wij de zon niet konden zien ondergaan, om dat het een weinig begon te regenen, doch waardoor wij weer andere fraaije gezigten hadden, naar mijn idée niet minder schoon; zoo als twee regenbogen die een overheerlijk effect maakten tegen de bergen Niesen en de Stokhorn.

Den 29 July verlieten wij dan om 7 uren dit bekoorlijke gedeelte van Zwitserland, dat ik voor het schoonst houd, en waar [72] van de herrinnerring mij, hoop ik, altijd bij zal blijven; voor wij de stad Thun verlieten wachtte onze geleider ons nog op, om ons nog eens vaarwel te zeggen; dit was een zeer geschikt mensch, waar over wij bijzonder te vreden waren geweest. De weg naar Bern was vlak en beviel ons weinig: evenwel dicht bij de stad komende passeerden wij een breede laan aan beiden zijden met fraaije in volle bloei staande lindeboomen: het aankomen in deze stad was ook zeer lief; om 1 uren stapten wij in het hôtel le Faucon af, waar wij zeer goed gelogeerd waren, en een groot gebouw is, na dat wij aan table d'hôte hadden gegeten zijn wij de stad wezen zien, die zeer regelmatig is gebouwd, de meeste huizen zijn allen met Arcades, waar de winkels zich bevinden. De Zeitglochen thurn is hier ook zeer beroemd; [73] een mecaniek door Caspard Bruner vervaardigd toont eenige figuren aan, die zich allen bewegen als de klok slaat.⁶⁴ – Toen zijn wij de Platt forme wezen zien, daar men mooie gezigten heeft; doch die van de Remparts houd ik voor de schoonsten; waar wij zeer duidelyk de Jungfrau, de Wetterhorn en meer anderen konden onderscheiden; Vervolgens gingen wij naar het Museum, daar wij vele vreemde vogelen en andere dieren zagen onderanderen de Steenbok, de Alpenbeer, een St Bernards hond; en vele Antiquiteiten uit den Oorlog Le Grandson ten tijde van Karel den stouten⁶⁵ in 1476; Ook toonde men ons het portret van Weber⁶⁶, en van Henri IV⁶⁷ dat geheel van was, was: wij vonden er ook nog vele Romeinsche oudheden. – La maison de farce is een groot schoon gebouw, bij het zelve is le fossé des Ours⁶⁸, waar er vier in waren: een van deze beeren telde 28 jaren.[74] Sedert jaren worden deze dieren daar uit een bijzonder fonds gehouden. – Den 30 Julij, zijnde een Zondag, bleven wij te Bern stil, en zijn toen eene Fransche preek gaan hooren die ons zeer goed beviel; na den eten had Tante plan een tour te gaan ryden; maar eene aanhoudende regen verhinderde ons

63 De Giessbach watervallen: meerdere watervallen van circa 400 meter hoog.

64 Een astronomisch uurwerk in de Zytglogge-toren, uit de twaalfde, dertiende eeuw. De klok gaf behalve de tijd ook de stand van de zon, maan en sterrenbeelden aan, de tijdstippen van zonsopkomst en –ondergang, de datum van zons- en maansverduistering, tijdstippen van getijden en data van religieuze feesten.

65 Karel de Stoute (1433-1477), hertog van Bourgondië, werd in de slag bij Grandson op 2 maart 1476 door de Eedgenoten verslagen.

66 Carl Maria von Weber (1786-1826). Duits componist.

67 Hendrik IV (1553-1610). Koning van Frankrijk.

68 In de berenkuil werden sinds 1513 beren gehouden als illustratie van Berns stadsembleem.

daarin; aan table d'hôte ontmoette wij den Heer en Mevrouw Dalen weder, die met ons de Cathedrale⁶⁹ zijn gaan zien: dit is eene mooie groote kerk, er werd juist in het Duitsch gepreekt; de predikant had een ronde geplooid kraag om, en de koster een jas van half rood en half zwart laken, zooals de Weeskinders te Amsterdam: Des avonds bezochten wij nog eene Diaphanorama, waar wij lieve voorstellingen hebben gezien, als, de Righi, de Zwitsersche Costumes, enz: enz: –

Den 31 Julij verlieten wij om 6 uren de stad [75] Bern met voornemen die dag tot Bulle door te rijden; de Heer Dalen volgde ons plan, en daar zij ook een rijtuig bij zich hadden; zoo als wij ook; hebben wy negen dagen te zamen gereisd, dat allerplezierigst was, want het waren zeer lieve beleefde menschen, en op reis maakt men zoo spoedig kennis: Om 11 uren arriveerden wij te Fribourg en zijn de zoo zeer beroemde en merkwaardige brug⁷⁰ overgereden; welk door twee ijzers wordt gehouden die in rotsen vast zijn gemaakt, en door Mr: Chaleije Fransch Ingénieur, is vervaardigd; uit ons logement, de Zaeringher hof, hadden wij een lief gezigt over de zelve. Wij zijn hier ook het vermaarde Orgel⁷¹ wezen hooren, dat door de Organist Vogt werd bespeeld.

Om 8 uren kwamen wij des avonds te Bulle aan; in het hotel de Ville logeerden wij, [76] daar het zeer goed en druk was. – Den 1 Augustus begaven wij ons om 7 uren weer op weg, even voor ons vertrek van daar zijn wij nog de preparatiën wezen zien, die men maakt, voor een feest; hetwelk dien dag zoude plaats hebben ter gelegenheid der bevestiging van de kinderen. Om 12 uren arriveerden wij te Vevay, dat eene lieve stad is, en zeer aangenaam aan het Meer van Genève is gelegen; de weg, die wy hadden gereden was schoon; en eenige oogenblikken voor wij de stad naderden, hadden wy een verrukkelyk gezigt op dezelve, en het Meer; hier was de weg ook bijzonder steil en moeilijk, voor de paarden, deze beesten gingen in het afklommen geheel op zijde en maakten kleine pasjes: dikwyls bewonderde ik hoe aardig zij dat wisten te doen; evenwel is het altyd raadzaam in het afklommen uit het rijtuig [77] te gaan: Na dat wij te Vevay de Belvédère bezigtigd hadden, van waar men de overheerlijkste gezigten heeft en een déjeuner à la fourchette hadden genomen, zijn wij om 2 uren met de Stoomboot L'Aigle genaamd, naar Genève vertrokken: de koetzier ging met het rijtuig over land, en kwam de volgende avond te Genève weder bij ons: De tournée die wij over het Meer maakten is allerinteressants, en alhoewel het weder eenigsints dampig was, zooals men veel in het land daar aantreft, konden wij toch zeer goed de Mont Blanc onderscheiden, die zich met zijne witte kruin boven alle de bergen verheft. Op de boot maakten wij met de Heeren Hoeuff en Willink uit Amsterdam, kennis, en kwamen om 7 uren te Genève aan; onbegrijpelijk schoon is de ligging van deze stad, en het [78] Meer, het schoonste van dien aard dat wij op reis gezien hebben; aan de overzijde van het Meer, tegen over de stad, was ons logement gelegen, dat een magnificq gebouw was, L'hôtel des Bergues genaamd, het zelve bestond uit drie honderd kamers, die allen waren bezet: het was hier ook dat de Kellers met witte handschoenen aan table d'hôte dienden. Den 2 Augustus bleven wy te Genève, en zijn des morgens met den Heer en Mevrouw Dalen de stad wezen zien, die in twee gedeelten is verdeeld; de boven, en beneden stad: men vindt er vele fraaije gebouwen, en eenigen derzelve zijn allervreemdst door elkander gebouwd, dat mij zeer frappeerde: de Cathedrale kerk⁷² is een zeer groot gebouw St Pierre genaamd, allermerkwaardigst, en vele schoone geschilderde glazen zijn in dezelve en eenige grafzerken, als dien van de [79] vermaarde Agrippa d'Aubigné⁷³ te Genève gestorven in 1603, en dan van den Hertog van Rohan⁷⁴; een voornaam voorstander der Protestanten in de XVII eeuw, in deze kerk wordt ook de protestansche Godsdienst uitgeoefend. vervolgens hebben wy het Hospitaal bezocht, en van daar naar de Bibliotheek, die zoo algemeen beroemd

69 De kathedraal van Bern, de St.-Vincent, werd van 1421 tot 1573 gebouwd in Zwitsersche laatgotiek, met een 100 meter hoge toren.

70 De Bernerbrug, een overdekte, houten brug.

71 Het orgel uit 1834 gemaakt door de orgelbouwer Aloys Moser.

72 De kathedraal van Genève werd in de 12e, 13e eeuw gebouwd en in de 15e eeuw deels herbouwd. De façade is uit de 18e eeuw.

73 Théodore Agrippa d'Aubigné (1552-1630) [niet 1603]. Frans dichter.

74 Hendrik II (1579-1638), hertog van Rohan. Een leider van de hugenoten.

is, en waar wij vele manuscrits van groote en beroemde mannen hebben gezien; van Calvin⁷⁵, Luther⁷⁶, Zwinglius⁷⁷, Necker⁷⁸, Bonnet⁷⁹, enz: enz: ook een fragment aan St Augustin⁸⁰ in 1466; te veel om hier alles te melden; maar dat ook nog nader is omschreven in een boekje het welk men ons daar aanbod. –

Toen zijn wij het Museum wezen zien, dat ook zeer interessant is; zeer voldaan over onzen morgen, keerden wij naar ons logement terug, van waar wij om 1 uren met een Landau [80] naar Vernejf vertrokken, waar wij eerst de woning van Voltaire⁸¹ zijn gaan zien; twee kamers in dezelve, zijn nog in dezelfde staat als ten tijde zij door Voltaire bewoond werden; het overige gedeelte van het huis is thans door zijn Neef, de Graaf Budai, bewoond; in de slaapkamer toonde men ons nog het portret van Voltaire, 40 jaren oud zijnde; dat van Mevrouw Châtelet⁸², van Frederik de Groote⁸³ en Catharina⁸⁴; alsook een monument door zijne aangenomene dochter de Marquisin de Vilette opgericht met de woorden – Son Esprit est partout, mais son coeur est ici. – De wandelingen welke Voltaire het meest bezocht; hebben wij ook gezien; als ook eene zware schoone boom, die zelven door hem zoude zijn gepoot; hier hadden wij ook een heerlijk gezigt op de Mont Blanc, het was dien [81] dag dan ook bijzonder schoon en helder weder; vervolgens bragt men ons in eene kamer, waar wij een oud man vonden, die tuinman van Voltaire was geweest, en ons het een en ander liet zien, en ons veel van zijnen meester vertelde, die in 1778 is gestorven. Op ons retour naar Genève passeerden wij eenige schoone buitenplaatsen; twee van dezelve bezochten wij; van den Heer Saladin en den Heer Bartelani, deze waren zeer bezienswaardig, zoo wel om de nette; als élégante bouworde der huizen; van waar men de verrukkelijkste gesigten over het Meer heeft. Daar het reeds laat was geworden, en wij gaarne om 5 uren aan table d'hôte wilden zijn, reed de koetzier zoo wild; dat hij de draai te kort nam, en een der paarden van de been sloeg en de disselboom brak; wij hadden [82] een groot ongeluk kunnen bekomen; doch dit heeft zich weder gelukkig geschikt, en zijn wij met de schrik vrij gekomen: Na den eten begaven wij ons met den Heer en Mevr[ouw] Dalen en de Heeren Hoeuff en Willink op de Belvédère van het logement; daar het buitengewoon helder en schoon weder was, hadden wij het geluk de Mont Blanc in zijnen vollen luister te aanschouwen; bij het ondergaan der Zon is dit frappant mooi; wanneer zij dan geheel Rougeatre⁸⁵ wordt, tegen eene heldere schoone blaauwe lucht, en dan langzamerhand hare witte kruin weder tevoorschijn komt, is zoo onbegrijpelijk mooi: vele vreemdelingen blijven dagen te Genève stil. om dese gezigten te kunnen genieten: Ook zagen wij zeer duidelijk den Berg Molé. na hier zeer aangenaam een paar uren te hebben door[83]gebragt, zijn wij nog gezamentlijk eene wandeling op het eiland van Roesseau⁸⁶ gaan doen; hier is een standbeeld met de beeltenis van Rousseau, daar dit eilandje zijnen naam van ontleend, en zeer lief in het Meer is gelegen: over eenen ijzeren brug komt men op hetzelfde, en wordt zoowel door vreemdelingen als de bewoners van Genève druk bezocht: wij hoorden er lieve muziek, en het was een stille aangename avond, de maan scheen reeds helder; zoodat wij er lang bleven, en het ons moeite kostte naar ons logement terug te gaan; waar wij te zamen nog beneden thee zijn blijven drinken.

Den 3 Augustus was het eene buitengewone warme dag: Na het dejeuner zijn Tante en ik weder met den Heer en Mevr[ouw] Dalen eene wandeling naar la Treille, en door de stad wezen maken; wij passeerden eene [84] yzeren brug en zoo vervolgden wy onze wandeling langs de Rhone, eene sterk stroomende revier, dat daar, waar zich het water van de rivier de Arde met de Rhone vereenigd; het water van deze eerstgenoemde

75 Johannes Calvin (1509-1564). Frans-Zwitsers theoloog.

76 Maarten Luther (1483-1546). Duits theoloog.

77 Zwinglius. Huldrych Zwingli (1484-1531). Een van de leiders van de Zwitserse reformatie.

78 Anne Louise Germaine Staël-Necker (1766-1817) (Germaine Staël). Romancière, essayiste. Germaine Staël was in Parijs geboren maar haar familie kwam uit Genève.

79 Charles Bonnet (1720-1793). Zwitsers filosoof.

80 Augustinus van Hippo (354 n. C. – 430 n.C.). Filosoof.

81 François Marie Arouet genaamd Voltaire (1694-1778). Schrijver.

82 Émilie du Châtelet (1706-1749). Wiskundige en natuurkundige.

83 Frederik II de Grote (1712-1786). Koning van Pruisen.

84 Catharina II de Grote (1729-1796). Tsarina van Rusland.

85 Rougeatre. rougeoyer (Frans): zich rood kleuren.

86 Een kunstmatig eiland, in de rivier gelegen en van beide oevers bereikbaar, ter gedachtenis aan de in Genève geboren Jean-Jacques Rousseau (1712-1778). Schrijver en filosoof.

behoudt zijne sneeuwachtige couleur, tot op het oogenblik waar zij in de Rhone vloeit, dat zeer helder blaauwachtig water is; dit is zeer zonderling en opmerkzaam; het was ook hier op onze wandeling langs de Rhone wij de raderen zagen, welke tot het Machine Hijdraulique behoorden, en waar door het water in, en uit, de bovenstad wordt gevoerd: het machine zelve hebben wij in het stadhuis gezien; eene straat op de wijze van eene wenteltrap bragt ons naar boven. – Vervolgens zijn wij nog eenige winkels rond geweest, die allen zeer merkwaardig zijn, en na dat wij daar het een en ander gekocht hadden gingen wij naar huis, en hebben toen aan table d'hôte gegeten, om 5 uren: Des avonds zijn [85] wy weder onder ons hollanders de winkels rond geweest; het werd reeds laat, en een zwaar onwêer overviel ons, en geene parapluies bij ons hebbende namen wy een meisje met eene lantaarn en parapluies mede die ons onder het faveur van eene zware bui regen naar ons logement bragt, deze Course nocturn was allerklugtigst, en amuseerde mij zeer. – Genève telt 27,500 inwoners.

Den 4 Aug[ustus] begaven wij ons dan weder op reis naar Lausanne, eene aangename en schoone weg voerde ons langs het Meer, en wij passeerden Capêt, Nyon, Rolle, Marges, deze plaatsjes zijn allen zeer lief aan het Meer gelegen; ook kwamen wij vele buitenplaatsen voorbij; de bouwvordes der huizen vond ik bijzonder netjes en fraai: Te Rolle hebben wij gegeten; de Vosjes waren juist naar Genève vertrokken, dat mij zeer speet; om 5 uren arriveerden wij te Lausanne in het logement le Faucon: de stad is mij zeer uit de hand gevallen; doch de ligging van dezelve aan het Meer is overheerlijk [86] Des avonds hebben Tante en ik de stad nog eens door gewandeld, en zijn ook nog eens naar het terras St'Pierre geweest, waar men een heerlijk gezigt heeft: Tot mijn groot leedwezen vond ik geene brief voor mij van Jufvrouw Heubach op de post; zoo dat ik mij het genoeg moest ontzeggen haar weer te zien! dat mij onbegrijpelijk speet.

Den 5 Aug[ustus] zijn wij met den Heer en Mevr[ouw] Dalen in een rijtuig naar het Signal⁸⁷ geweest, Wij passeerden het woud de Sauvablin, en kwamen langs eenen zeer steilen weg op het Signal; van waar wij een overheerlyk gezigt over de Stad en het Meer hadden. hier bleven wij eenige oogenblikken met voornemen om te voet den berg weder af te klimmen, zoodat het rijtuig intusschen was vertrokken om ons onder aan den berg te wachten; doch wij hadden naauwelijks het zelve verlaten, of wij hoorden eenen slag, dat ons deed veronderstellen hetzelfde was [87] om geslagen, dat dan ook werkelijk heeft plaats gehad; regt dankbaar waren wij allen dit ongeluk ontkomen te zijn; spoedig herstelde men het rijtuig weder; zoodat wij verder nog naar Montbenon, en mon Repos zijn gereden.

Na den eten zijn wij om 3 uren van Lausanne nog naar Yverdun vertrokken, waar wij des avonds om 8 uren arriveerden in het hotel la Maison Rouge; Yverdun is zeer lief aan het meer van Neuchatel gelegen, en is eene beroemde badplaats. – Den 6 Aug[ustus] zijn wij weder om 6 uren van daar naar Neuchatel vertrokken: eene zoowel schoone, als aangename weg voerde ons altyd langs het Meer, de Stoomboot zagen wij in het verschiets dat een lief effect maakte. Om 11 uren kwamen wy te Neuchatel in het hotel des Alphen aan, dat een nog nieuw fraai logement was; dadelijk na onze aankomst daar; hebben Tante en ik met een lief aardig rijtuigje dat met twee paarden voorelkander was bespannen, de [88] Chaumont beklommen; eenen schoone straatweg, dan langs diepe afgronden of hooge bergen, dan langs en door schoone valleijen bragt in twee uren tijds, ons boven op den berg, waar wij overheerlijke gezigten rondom ons hadden; en zeer duidelyk het Meer van Bienne met het eilandje St'Pierre, en het Meer van Morat, en een aantal dorpen, voor ons zagen liggen: het gezigt dat wij op Neuchatel hadden, was verrukkelijk! te veel moois zagen wij hier, om alles op te noemen, en het is allermerkwaardigst dezen berg te beklimmen: Te zeven uren waren wij van onze tournée terug

Het Gijmnasium, en het Stadhuis⁸⁸ zijn fraaije gebouwen; het paleis⁸⁹ is een oud gebouw, en heeft eertijds aan het huis van Orleans⁹⁰ behoord, en thans aan den koning van Pruissen⁹¹. Op het terras van het zelve stonden nog zeer zware Lindeboomen, één derzelver konde [89] door 8 menschen naauwelijks omspand

87 Signal de Bougy, een seinpost op een hoge berg.

88 Het stadhuis van Neuchâtel werd in renaissancestijl gebouwd.

89 Een paleis uit de vijftiende, zestiende eeuw met een romaanse venstergalerie uit de twaalfde eeuw.

90 Van de hertogen van Orléans-Longueville.

91 Friedrich Wilhelm III (1770-1840). Koning van Pruissen.

worden; De Cathedral kerk⁹² bevindt zich bij dit paleis, en is in het jaar 1164 door Berthe, echgenoote van Ulrich de Vilnez⁹³, gebouwd; Neuchatel heeft vele fraaije huizen en gebouwen, en schoone wandelingen langs het Meer, waar wij nog voor het laatst de Glaciers hebben gezien. –

Den 7 Aug[ustus] verlieten wij om 7 uren Neuchatel, een aangename en bekoorlijke weg voerde ons, dan door heerlijke valleijen, dan over hooge bergen en dan weder tusschen steile rotsen, deze afwisseling was zoo schoon! Wij passeerden eerst de dorpen Fenin, Savagnier, Dombresson, Villier, Le Paquier waar wij om dat het zoo buitengeoon warm was, voorspan kregen, en den berg Chasseral beklommen, te zeggen een gedeelte van dezelve; deze is zeer beroemd, om de vele vreemde kruiden en gewassen, die daar gevonden worden, en welke wij ook in de menigte opmerkten: onderscheidene mooie vrugtboomen stonden [90] hier ook op den berg langs den weg; één derzelve was genaamd, *Aligée*⁹⁴ die ook een vreemd blad had: Wij kwamen vele schoone boerenwoningen voorbij, tegen en op den berg gelegen, en daar onder de naam van Chalets bekend zijn. Wij passeerden een Cabaret⁹⁵, genaamd de Bunnot, waar vele landlieden vergaderd waren, om de eerste zondag der maand Augustus door een bal te vieren; hetwelk daar jaarlijks het gebruik is: Zoo kwamen wij dan verder door het Immerthal te Villeret aan; waar wij dineerden, en toen weder over Courtelarij, Cargemont, langs de rivier Suze genaamd, naar Sonceboz vertrokken; hier beklommen wij weder eenen berg, de laatste die wij in Zwitserland hadden, en dezelve weder afdalende reden wij onder door de zoo zeer beroemde rotsklove Pierre-Pertuis genaamd, dit is frappant [91] en ontzettend schoon! deze opening is 40 à 50 voet hoog, en is aan den voet van den berg Vion gelegen; eene Romeinsche inscriptie is nog op dezelve te lezen, schoon er reeds eenige letters van zijn verloren. Naauwelijks door de rots heen zijnde; ziet men het zoo schoone en bekoorlijke vallei van Tavannes voor zich liggen; het stoute en fraaije hier in de natuur is zoo ontzettend vreemd: Om 9 uren kwamen wij te Court aan, en den volgende morgen om 8 uren, zijnde den 8 Aug[ustus], vertrokken wij verder naar Basel. Eerst passeerden wij het Munsterthal, en toen waren wij weder tusschen hooge rotsen ingesloten, die door hunne hooge punten en kruinen een stout aanzien, en een ontzettend gezigt opleveren; uitmuntend schoon is dit, te meer, daar eene rivier langs den weg is waar vele keijen, steenen, en rustique bruggen in, en over zijn; waardoor het water schielijk [92] en sterk stroomende al bruisende henen vliet. Te Lauffe dineerden wij; hier bevindt zich eene overdekte brug en eene waterval, voor wij te Basel aankwamen, zagen wij nog onderscheidene ruines en kasteelen op hooge rotsen gelegen, als Dornach, en het slot Augenstein. Als men Basel naderd wordt de weg ook weder vlak, een half uur voor wij aan de stad kwamen, passeerden wij het dorp St'Jacques, hier is een lief net monument⁹⁶ opgericht; ter gedagtenis van hunne gevallen landgenooten, in den Oorlog ten tijd van Louis XI⁹⁷ in 1444. – Om 4 uren arriveerden wij te Basel in het logement de drie Koningen. hier is eene zaal van welke men een overheerlijk gezigt over de Rhijn heeft; het was ook in dit huis, waar door het zijnen naam ontleent, dat in den jare 1027, Keiser Conrad II⁹⁸, zijn zoon Hendrik III⁹⁹ Koning der Romeinen en Rodolph III¹⁰⁰ [93] laatste koning van Bourgogne eene bijeenkomst hadden, waardoor deze laatste zijn koninkrijk aan Hendrik III afstond. –

Des avonds zijn Tante en ik de stad, die een oud aanzien heeft, nog eens door gewandeld, en de brug bezocht, waarop zich in eenen toren, in een der vensters, een poppetje vertoond, dat gedurig door het slaan der klok de tong uitsteekt, en aldus een vreemd effect maakt.

Den 9 Augustus bleven wij hier nog stil, en zijn het een en ander nog wezen zien: Tot ons groote leedwezen verlieten den Heer en Mevr[ouw] Dalen ons hier. – Wij begonnen dan dien dag na het dejeuné de

92 Een gothische 5-beukige basilica met tweelingtoren.

93 Bertha (ca. 907-?), echtgenote van Rudolf II, koning van Bourgondië. Zij liet tussen 921 en 935 de stiftskerk van Neuchâtel bouwen. Berthe, de vrouw van Ulrich de Vilnez, uit de twaalfde eeuw is niet getraceerd.

94 Aligée. Waarschijnlijk een alisier (Frans): een lijsterbes.

95 een Cabaret (Frans): een herberg.

96 De Bourgondische oorlogen tussen Frankrijk en de Zwitserse Eedgenoten..

97 Lodewijk XI (1423-1483). Koning van Frankrijk.

98 Koenraad II van Hohenstaufen (990-1039). Duits keizer.

99 Hendrik III (1017-1056). Duits keizer.

100 Rudolf III (ca. 970-1032). Koning van Bourgondië.

Cathedrale¹⁰¹ te gaan zien, eene oude kerk, welke door Hendrik II¹⁰² is gebouwd, hier vonden wij het graf van Erasmus¹⁰³ en de Keizerin Anne¹⁰⁴, Echgenoote van Rodolphe de Habsbourg¹⁰⁵, en meer andere graven toonde men ons nog aan; toen beklommen wij eene trap en bezochten eene zaal waar in sedert 1431 tot 1444 de beroemde [94] raad van Bazel werd gehouden¹⁰⁶; hier zagen wij ook in glazen kasjes gekleurde beeldjes van hout: La danse des morts voorstellende daar wij de teekening vervolgens van, in de Bibliotheek hebben gezien, en door een onbekent schilder is vervaardigd. Ook bragt men ons in het klooster en de kelder van deze kerk, waar wij vele graven van beroemde mannen zagen, en het verwulfsel in Fresco was geschilderd: Van het terras van deze kerk heeft men ook een fraai gezig over de Rhijn; de stroom is hier geweldig sterk waardoor er moeiljelyk schepen kunnen passeren. Vervolgens zijn wij naar de Bibliotheek geweest; waar de meeste schilderstukken van Holbein¹⁰⁷ zijn; het portret van Erasmus door Holbein vervaardigd is daar ook, en meer andere schoone schilderstukken, en Antiquiteiten: De Comedie is hier ook een schoon gebouw; toen zijn wij eene wandeling [95] in de tuin van den Heer Farcard gaan zien, die zeer fraai is, en waar zich eene graftombe van Mevrouw Forcard bevondt, als ook was er eene Volliere met Canaries, en andere vogelen; Onze geleider bragt ons ook nog bij eenen Juwelier, die in het bezit is van eene gouden tafel door Hendrik II aan de stad geschonken; dit was een merkwaardig en rijk stuk. – Toen is Tante nog eene Chambre Obscure wezen zien, en ben ik eens naar den post geweest, waar ik geene brieven vond. Des nademiddaags om 4 uren verlieten wij zeer te vreden, over ons logement, de stad Basel, en na een uur rijdens passeerden wij de grensen, waar de Douanes na onze pas en de Zwitsersche-huisjes gezien te hebben; ons vrij lieten door rijden, om 8 uren arriveerden wij dan, na dat wij eerst de Kallenherberg voorby waren gekomen te Schlingen, daar wij des nachts bleven. –

[96] Den 10 Aug[ustus] verlieten wij weder vroeg tijdig dat plaatsje, en vertrokken naar Frijbourg¹⁰⁸ waar wy om 11 uren Zum Zahringer hof aankwamen: Na dat wij hier hadden gegeten zijn wij de kerk wezen zien; de toren¹⁰⁹ van dezelve is zeer merkwaardig, en antiek, en men kan geheel door dezelve heen zien; des avonds hebben wij nog eene lieve wandeling naar de Slotberg gemaakt; waar wij mooie gezigten over de Stad hadden; en die geheel met druiven was bepoot: In ons logement was het zeer druk; op één oogenblik, kwamen er vier rijtuigen ieder met vier postpaarden tegelijk aan. Een Pruissisch Prins en Prinses waren ook in ons logement gelogeed. – Den 11 Aug[ustus] zijn wij eene tour naar het Höellerdal, door het Zwartswald, wezen maken; van Frijburg komende, passeert men eerst, das Hemel [97] richt; dit is eene fraaije weg, en die van het Höellerdal heeft veel overeenkomst met die, door het Munsterthal; doch is minder schoon: In het logement L'Etoile hebben wij délicieuse bouillon en forellen gegeten. dit diné smaakte ons bijzonder goed, het was buitengewoon warm, en wij hadden reeds eenen hoogen berg van het Zwartswald beklommen, waar wij dicht bij den oorsprong van eene waterval zijn geweest, en ik eenige aardbeijen plukte als ik ook reeds vroeger op de Chaumont had gedaan: De berg beklimmende; ontmoette ons vele boetgangers die met hunne pakjes op den rug, meer dan 30 uren ver gingen naar Entsidel.¹¹⁰

Tante en ik waren zeer te vreden over onze tourné, en keerden om 5 uren naar Frijborg terug; des avonds kwam er een zwaar onweder waardoor er vele ongelukken in de bergen hadden plaats gehad; 2 uren van Kinsingen [98] was eene wolkbreuk geweest; waardoor twee huizen waren ingestort en vier menschen het leven bij hadden verloren. Frijbourg ligt aan den voet van het Zwartswald; en hier was het dat ik brieven van

101 De kathedraal werd in de twaalfde eeuw gebouwd, de toren werd na een aardbeving - in de veertiende eeuw - in de vijftiende eeuw herbouwd.

102 Hendrik II *de Heilige* (972-1024). Duits Keizer.

103 Desiderius Erasmus (1469-1536) uit Rotterdam. Humanist. Tijdens de hervormingen verbleef hij te Basel.

104 Gertrude Anna van Hohenberg (1225-1281), echtgenote van Rudolf I van Habsburg, Rooms Koning. Vanaf 1273 werd zij Anna van Habsburg, Rooms Koningin genoemd [geen keizerin].

105 Rudolf I van Habsburg (1218-1291). Rooms Koning.

106 Het concilie van Basel, van 1431 tot 1448.

107 Hans Holbein de Jonge (1497/98-1543).

108 Frijbourg. Freiburg in Duitsland.

109 De 116 meter hoge toren werd tussen 1270 en 1301 gebouwd. De onderbouw is rechthoekig, het hoge acht-kantige klokkenhuis is bekroond met een luchtige koepel.

110 Einsiedeln was een Mariabedevaartsoord.

den post ontving, die mij de gelukkige bevalling van Cateau mededeelden; regt dankbaar en blijde was ik over deze tijding; die ik met zoo veel ongeduld tegemoet had gezien. –

Den 12 Aug[ustus] vertrokken wij weder naar Offenburg, en passeerden eerst het dorp Emendingen, Kensingen, waar wij Kirschewasser kochten, vervolgens passeerden wij de stad Herbolsheim, Ettenheim, Kippenheim, waarbij wij nog een monument zagen, door den Hertog van Baden daar geplaatst, ter gedachtenis van Stolz, een schreinwerker, die zyn fortuin in Frankrijk en Engeland had verkregen, en het zelve tot nuttige inrigtingen en gestigten van liefdadigheid besteede.[99] Mahlberg en de stad Lahr zijn lief op een afstand van den weg gelegen; om 6 uren arriveerden wij te Offenburg in het logement La Fortune; waar men ons dadelijk herkende. Naauwelyks waren wij in ons logement, of er kwam weder een zwaar onweder. – Den 13 Aug[ustus] vertrokken wij naar Carlsruhe, een afstand van 16 uren, die wij in 13 uren aflegden, den vorigen dag hadden wij 12 uren in ons rijtuig gepasseerd; te Rastadt daar wij ons twee uren ophielden; zijn Tante en ik nog even in de kerk geweest, er werd juist dienst gedaan en wij hoorden zeer lief zingen: Te Carlsruhe hebben wij ook weder in het hotel l’Angleterre gelogeerd, hier was het, dat Tante de koetsier afdankte, en wij den volgende morgen om 8 uren zijnde den 14 Aug[ustus] met de diligence naar Leopoldshaven vertrokken, en kwamen des avonds te Maintz aan; wij passeerden Speijer, Worms, Oppenheim, [100] Manheim, en meer andere plaatsen nog; er waren vele menschen op de boot, die meest allen naar Maintz gingen om het feest van Guttenberg¹¹¹ bij te wonen: In de logementen was haast geene plaats meer te bekomen, en men beweerde er meer dan 6000 vreemdelingen in de stad waren: Wij zijn nog even het monument van Guttenberg wezen bezigtigen; dat geheel van marmer is, en met de beelden van Guttenberg levensgroot prijkt: Tante en ik zijn op de Stoomboot blyven logeren; waarmede wij den volgenden morgen om 6 uren weer mede zyn vertrokken naar Keulen; zijnde den 15 Aug[ustus], er waren weder vele vreemdelingen op de boot, en eenige hollanders, als een Heer van der Smissen daar wij kennis mede maakten; Dat gedeelte van den Rhijn; hetwelk wij dezen dag passeerden, beviel ons weder uitmunttend; om 6 uren arriveerden wij [101] te Keulen, waar wij nog te Deutz een kopje thee zijn gaan drinken, en waar zeer lieve muziek werd gemaakt; te Keulen hebben wy in het hotel la Hollande gelogeerd.

Den 16 Aug[ustus] vertrokken wij weder om 6 uren, met de Stoomboot naar Nijmegen, en maakten toen kennis met een Rusch, de Prins Nicolai Trubozkoi genaamd; een zeer beleefd jong mensch.

Om 8 uren arriveerden wij te Nijmegen, waar wij verder den avond met Coenraad van Dedem hebben gepasseerd. – Den 17 Aug[ustus] zijn wij om 11 uren met de Diligence naar Arnhem gereisd, even voor mijn vertrek ontving ik, door Coenraad eenen brief van huis; welke behelsde Papa ernstig ziek was, en ik mij haasten moest spoedig over te komen; deze tijding bragt mij in eene droevige stemming, en maakte [102] ik geen genoegen meer had, en met ongeduld naar huis verlangde; te Arnhem aankomende zijn wij in den Arend gaan logeren; en des middaags bij Tante Ketjen wezen eten, waar de familie Fabius uit Amsterdam logeerde; waarmede wij het overige van dien dag te Rozendaal zijn gaan doorbrengen; dit is eene mooie plaats: Gelderland frappeerde mij weder, na zoo veel schoons gezien te hebben, vond ik het toch ook zeer lief. –

Den 18 Aug[ustus] vertrokken wij dan verder naar Zwolle, waar wij om 6 uren arriveerden, en ik tot mijne groote vreugde hoorde, Papa veel beter was, en het rijtuig in de stad vond; waarmede ik dadelijk naar buiten vertrok: Regt gelukkig was ik mij weder in het midden mijner familie te bevinden, en niet genoeg dankbaar [103] kan ik voor dit voorregt zijn, mij door dien goeden God weder bewezen; die mij zoo wonderbaar door zoo vele gevaren, daar men toch gedurig op reis aan is blootgesteld, gered heeft. – –

111 De in Mainz geboren Johann Gutenberg (1394/99-1468). Uitvinder van de boekdrukkunst.

Index

- Aar. Rivier 21
 Achern 16
 Aigle, L'. Stoomboot 23
 Albis. Berg 19
 Amalienburg. Slot 15
 Amsterdam 15, 23, 28
 Andernach 9
 Angoulême, Lodewijk Anton van
 Boubon, Hertog van 20
 Anne. Keizerin 27
 Appenweier (Appenweiher) 16
 Arde. Rivier 24
 Ariadne. Standbeeld 12
 Arnhem 7, 9, 15, 28
 Den Arend. Logement 28
 Art 19
 Aubigné, Théodore Agrippa d'.
 Dichter 23
 Auerbarcherslot. Ruïne 13
 Augenstein. Slot 26
 Augustinus van Hippo. Filosoof 24
 Baden-Baden (Baden) 15, 16
 Antiquiteiten Hal 16
 Cursaal 15, 16
 Het Oude Slot 16
 Im Hirsch. Logement 15
 Baden, familie van 15
 ----, Hertog van 28
 ----, Ludwig Wilhelm markgraaf van
 15
 ----, Louis Wilhelm markgraaf van
 16
 Baden, hertogdom 15
 Baden-Durlach, Amalia Christina
 Caroline van (Vorstin) 17
 Baelens, familie 10
 Bahl 16
 Bartelani, heer 24
 Basel 7, 26, 27
 Bibliotheek 27
 Cathedrale 27
 De drie Koningen. Logement 26
 Torenklok 26
 Basel, Concilie van 27
 Bedevaartsoord 27
 Beieren (het Beijersche) 14, 15
 Beieren, Karel Filips Theodoor van.
 Keurvorst van de Palts 13
 Belle Vue. Stoomboot 21
 Bergstrasse, de 13
 Bern. Stad 20, 22, 23
 Berenkuil, le fossé des Ours 22
 Cathedrale 23
 Comedie 27
 Diaphanorama 23
 Hôtel le Faucon 22
 vervolg *Bern*
 Kathedraal, St.-Vincent 23
 La maison de farce 22
 Museum 22
 Platt forme 22
 Remparts, de 22
 Zytglogge-toren, Zeitglochen
 thurn 22
 Bern. Kanton 20
 Bertha, vrouw van Rudolf II 26
 Berthe, vrouw van Ulrich de Vilnez
 26
 Bethmann (Betman), Simon Moritz
 von. Bankier 12
 Bever, heer 18-20
 Bever, mevrouw 18-20
 Biberach 17
 Bieberich (Biberich) 11
 Bienne, Meer van 25
 Bild, Das. Treurspel 14
 Boningen 21, 22
 Bonn (Bon) 9
 Bonnet, Charles. Filosoof 24
 Bost, heer 15
 Bourbon, Marie Thérèse Charlotte de
 (Hertogin van Angoulême) 20
 Bourgondië 22, 26
 Bramegg. Berg 20
 Brienzermeer 21
 Brigach. Rivier 17
 Brummen 9
 Bruner, Caspard. Klokkenbouwer
 22
 Budai, Graaf 24
 Buderich. Fort 9
 Bulle 23
 Hotel de Ville 23
 Bullinger, Heinrich. Theoloog 18
 Bunnot, de. Herberg 26
 Calvijn (Calvin), Johannes. Theoloog
 24
 camera obscura (chambre obscure)
 18, 27
 Capêt 25
 Cargemont 26
 Cateau 28
 Catharina II de Grote. Tsarina van
 Rusland 24
 Chaleije. Ingenieur 23
 Chasseral. Berg 26
 Châtelet, Émilie du. Wiskundige,
 natuurkundige 24
 Chaumont. Berg 25, 27
 Christus 16
 Conradi, heer 17
 ----, mevrouw 17
 Court 26
 Courtelarij 26
 Dalen, Emilie (zuster) 12
 ----, heer 12, 14, 16, 23-26
 ----, mevrouw (Vrouw) 12, 14, 16,
 23-26
 Dannecker, Johann Heinrich.
 Beeldhouwer 12
 Darmstadt (Darmstad) 13
 Arsenaal 13
 Comedie 13
 Darmstaterhof. Logement 13
 Louise Place 13
 Roomsche kerk, Ludwigskerk
 13
 Slot(tuin) 13
 Stadhuis 13
 Darmstadt, Hertog van 13
 Dedem, Caroline van (tante, Tante
 Caroline) 7, 9-12, 14-22, 24-28
 ----, Coenraad Johan (Coenraad) van
 7, 9, 28
 ----, Coenraad Willem van 7
 ---- familie Van 28
 ----, Familiearchief Van 7
 ----, Gerritdina Willemina, van
 (Willemina, nicht, ik, mij) 7,
 9-12, 14-16, 19-21, 24-28
 ----, Jan Arent Godert van 7
 ----, Suzanne Leonore (Suze, zuster)
 van 7, 10, 11
 ----, Willem Jan baron van (vader,
 Papa, broer) 7, 28
 Dedemsvaart 12
 Hoofdvaart 12
 Kruiskerk 12
 Delbeek- Conradi, mevrouw
 (dochter) 17
 Den Haag 10
 Deutz 28
 Deventer 9
 Diesbach 21
 Dilsberg 14
 Dombresson 26
 Dommerheimer 15
 Donau. Rivier 17
 Donaueschingen (Donauëschingen)
 17
 Slot 17
 Dornach. Ruïne 26
 Drachenfels (Dragenfeld). Rots 9
 Duitsland (Deutschland) 9, 13,
 15-17, 19, 27
 Düsseldorf (Dusseldorp) 9
 Dussen, heer Van der 10
 Eberstein, Graven 15

- Ebersteinburg. Slot 15
 echo 10, 21
 Eglisau 18
 Ehrenbreitstein (Ehrenbreitstein).
 Fort 9
 Einsiedeln (Entsidel) 27
 Elfeld 10
 Elten 9
 Emendingen 28
 Emmenthal 20
 Emmerich (Emmerik) 9
 Engeland 18, 21, 28
 Entlibach 20
 Entlibach, dal van 20
 Erasmus, Desiderius. Humanist 27
 Evers, heer 9
 Fabius, familie 28
 Farcard (Forcard), heer 27
 ----, mevrouw 27
 Favorite. Slot 16
 Fenin 26
 Finland 11
 Finsteraarhorn. Berg 21
 Frankfurt (Frankfort) 12, 13
 Bethmanns Museum 12
 Bibliotheek 12
 De Zwaan. Logement 12
 Domkerk 12
 Hospitaal 12
 Leopoldskerk 12
 Luthersche kerk 12
 Paulskerk 12
 Poort van Friedburg 13
 Weeshuis 12
 Frankrijk 11, 15, 22, 26, 28
 Frederik II de Grote. Koning van
 Pruisen 24
 Frederik Wilhelm I. Koning van
 Pruisen 11
 Frederik Wilhelm II. Koning van
 Pruisen 13
 Frederik Wilhelm III. Koning van
 Pruisen 25
 Freiburg (Frijburg, Frijborg,
 Frijbourg) [Duitsland] 27
 Das Hemel 27
 Slotberg 27
 Kerk 27
 Zum Zahringer hof. Logement
 27
 Friberg. Waterval 17
 Fribourg (Frijbourg) [Zwitserland]
 23
 Bernerbrug 23
 Zaeringher hof. Logement 23
 Friesland (Vriesland) 10
 Fürstenberg (Furstenberg), Karel
 Eugene II. Vorst van 17
 ----, prins van 15
 Fürstenberg (Furstenberg), het Oude
 Slot 17
 Fürstenberg, slot(tuin) 17
 Gaggenau 15
 Gangenbach 17
 Gelderland 28
 Genève 23-25
 Bibliotheek 23
 eiland van Rousseau (Roesseau)
 24
 Hospitaal 23
 L'hôtel des Bergues 23
 La Treille 24
 Museum 24
 St Pierre, Cathedrale kerk 23
 Genève, Meer van (het Meer) 7,
 23-25
 George Wilhelm August Hendrik
 Belgicus (Wilhelm), hertog van
 Nassau-Weilburg (Hertog) 11, 12
 Gernsbach 15
 Geron 13
 Gesner, Conrad. Natuuronderzoeker
 18, 19
 Giesberg. Berg 10, 11
 Giessbach (Giesbach). Watervallen
 22
 glasblaserij 15
 glaswinkel 12
 God 28
 Godesberg. Rots 9
 Goedbach 17
 Goldau 19
 Grandson 22
 Grey, Jane (Jeanne Graij).
 Humaniste, koningin van
 Engeland 18
 Grindelwald 21
 Hôtel L'Aigle 21
 Grindelwald Gletscher (Glacier) 21
 Günterrode (Gunderode), Friedrich
 Justinian Freiherr von 13
 ----, Sophia Mariana Adelheid Freiin
 von 13
 Gutach (Goedbach) 17
 Gutenberg (Guttenberg), monument
 van 28
 Gutenberg, Johann. Uitvinder 28
 Habsburg, Anna (Anne) van. Rooms
 Koningin 27
 Haddersheim 12
 Harbacher Slot, het 16
 Hase-Bonne, heer 10
 ----, mevrouw 10
 Haslach 17
 Hasli 20
 Hatters 13
 Hattersheim (Haddersheim) 12
 Heeckeren, tante Van 10
 Heidelberg 12-14
 het oude Slot 13
 Heidin en de Wolf, De. Legende 14
 Heinnach 16
 Helena Wilhelmina Henriette Pauline
 Marianne prinses van Nassau-
 Weilburg 11
 Hendrik II de Heilige. Duits Keizer
 27
 Hendrik II, hertog van Rohan.
 Hugenoot 23
 Hendrik III. Duits keizer 26
 Hendrik IV. Koning van Frankrijk
 22
 Heppenheim 13, 15
 Hessen, Groothertog van 13
 Hessen-Kassel, Frederik II. Land-
 graaf en keurvorst van 16
 Heubach, juffrouw 12, 25
 Himpsbach 13
 Hinterborg. Ruïne 14
 Hippo, Augustinus van (St Augustin).
 Filosoof 24
 Höchst (Hochst) 12
 Hoeuff, heer 23, 24
 Hohenberg, Gertrude Anna van 27
 Holbein de Jonge, Hans. Schilder 27
 Holland 21
 Höllerdal (Höellerdal), het 27
 Hombach 16
 Hornberg 17
 Hutten, Ulrich von. Aanhanger van
 de Reformatie 19
 Immerthal 26
 Interlaken 21, 22
 Italië (Italien) 15
 Jezus 19
 Jungfrau. Berg 21, 22
 kaasmakerij 20, 21
 Karel de Stoute. Hertog van
 Bourgondië 22
 Karel-Philips. Keurvorst van de Palts
 13
 Karlsruhe (Carlsruhe) 15, 28
 Bleitoren 15
 Comedie 15
 Het Hertswoud 15
 Hotel l'Angleterre 15, 28
 Kerk 28
 Remonstransche kerk 15
 Roomsche kerk 15
 Slot(tuin), paleis 15
 Kaufmann. Gids 22
 Keiser. Generaal 11
 ---- (zuster) 11
 kersen 13, 17
 Ketjen, Jan Hendrik (Oom) 7, 9
 Ketjen, tante. zie Randwijck,
 Adriana Sophia Ketjen-barones van.
 Keulen 9, 28
 Dom 9
 La Hollande. Hotel 28
 Kinsingen 27
 Kinzig (Kinsig). Rivier 17
 Kinzigdal 17
 Kippenheim 28

- Kirsch, Baron von 10
 Klarenthal 11
 Klooster 12
 Koblenz (Coblentz) 9
 Belle Vue. Logement 9
 Koblenz (Coblentz), De Stad.
 Stoomboot 9
 Koenraad (Conrad) II. Duits keizer
 26
 Kotzebue, August Friedrich
 Ferdinand von. Toneelschrijver
 14
 Kraijenburg. Ruïne 13
 Kraijennest. Ruïne 14
 Krane, heer 10
 ----, mevrouw (Vrouw) 10
 kreeften 14
 Kulm. Berg 19
 Kusnacht 19, 20
 Lahr 28
 Landersdorp 13
 Langen 13
 Langenau (Langnau) 20
 Laufen. Kasteel 18
 Lauffe 26
 Laurens. Heilige 19
 Lausanne 25
 Le Faucon. Logement 25
 Terras St'Pierre 25
 Lauterbrun 21
 Lavater, Johann Kaspar. Filosoof,
 predikant, dichter 18
 Le Paquier 26
 Leliveld. Kapitein 9
 Leopoldshaven 15, 28
 Lichtental (Lichtendal). Klooster 15,
 16
 Limmat (Limath, Limeth). Rivier
 18, 19
 Linden van Oldenaller, freule 17
 Lindenheim 15
 Lobith 9
 Lodewijk XI. Koning van Frankrijk
 26
 Lodewijk XVI. Koning van Frankrijk
 20
 Lorelei (Lurleij Felsen). Rots 10
 Louise van Saksen-Hildburghausen
 (Vrouw) 11
 Luzern (Lucern) 20
 Cathedrale kerk 20
 De Waag. Logement 20
 Jesuitekerk 20
 Monument 20
 Raadhuis 20
 Lucern, Meer van (Lucernermeer,
 Lucern Meer) 19, 20
 Lucern. Kanton 20
 Luther, Maarten. Theoloog 24
 Lütschenthal (dal van Lütschenen)
 21
 machine hydraulique 25
 Mahlberg 28
 Main. Rivier 12
 Maintz 11, 16, 28
 Malchus. Kapel 19
 Mannheim (Manheim) 11, 14, 28
 Comedie 14
 Im Pfälzerhof. Logement 14
 Jezuïetenkerk 14
 Kerkhof 14
 Slot(tuin) 14
 Marges 25
 Maria. Heilige (Moeder) 19
 Mariabedevaartsoord 27
 Marie Antoinette. Koningin van
 Frankrijk 20
 Marle, Judith van Dedem-van 7
 Maximiliaan I. Koning van Beieren
 15
 Meer van Genève (het Meer) 7,
 23-25
 Meer van Lucern (Lucernermeer,
 Lucern Meer) 19, 20
 Meer van Neuchâtel (Neuchatel) 25,
 26
 Meer van Rapperswil
 (Rapperschwijl) 18, 19
 Meer van Zug (Zuger Meer) 19
 Meijer, heer 16
 Melibocus (Malchen). Berg 13
 Minerva. Boot 18
 Mittelborg. Ruïne 14
 Moezel. Rivier 9
 Molé. Berg 24
 Mombach 11, 12
 De Baden 12
 Slot 11
 Mon Repos 25
 Mont Blanc. Berg 23, 24
 Montbenon 25
 Morat, Meer van 25
 Moser, Aloys. Orgelbouwer 23
 Munsterthal 26, 27
 L'Etoile. Logement 27
 Murg. Rivier 15
 Murgthal 15
 Napoleon I Bonaparte. Keizer van
 Frankrijk 11
 Nassau, wapen van 11
 Nassau-Weilburg 11
 Neckar (Necker). Rivier 13, 14
 Neckargemünd (Neckergamont) 14
 Neckarsteinach (Neckersteinnacht)
 14
 Necker, Anne Louise Germaine
 Staël- (Germaine Staël).
 Schrijfster 24
 Nederland 7
 Nerodal (Nerosdal) 11
 Neuburg. Kasteel 14
 Neuburg. Stift 14
 Neuchâtel (Neuchatel) 25, 26
 Cathedral kerk 26
 Des Alphen. Hotel 25
 Gijmnasium 25
 Paleis 25
 Stadhuys 25
 Stiftskerk 26
 Neuchâtel (Neuchatel), Meer van
 25, 26
 Neuhaus 18, 20-22
 Waternal 18
 Neuwied (Neuwiet, Neuwith) 9, 11
 Niada. Rivier 12
 Nicolaas Wilhelm prins van van
 Nassau-Weilburg 12
 Niedorf 12
 Niesen. Berg 22
 Nijmegen 7, 9, 10, 12, 14, 28
 Hotel La Place-Royale 9
 Nonnenweerd. Eiland 9
 Nyon 25
 Oberland, het 21
 Offenburg 16, 17, 28
 Het nieuwe kerkhof 16
 Het oude kerkhof 16
 Kerk 16
 La Fortune. Logement 16, 28
 Olijfberg 16
 Oostenrijk 15
 Orléans (Orleans), Huis van 25
 Ortenburg. Ruïne 17
 Overijssel 13
 Palts 13
 Palts-Zweibrücken-Birkenfeld, Karel
 Theodoor Maximiliaan August
 van 15
 Parijs 21, 24
 Tuilerieën (Tullerien) 20
 Pauline prinses van Württemberg
 (Wurtemberg). (Hertogin) 11
 Perkeo, Clemens. Hofnar 13
 Pestalozzi (Pistalozzi), Johann
 Heinrich. Filosoof, schrijver,
 politicus 18
 Peter I de Grote. Tsaar (keizer) van
 Rusland 11
 Pijffer. Kaartenmaker 18
 Pierre-Pertuis. Kloof 26
 Pilatus. Berg 19
 Platte, de. Jachtslot 11
 Pottersborg. Ruïne 14
 Pruisen (Pruissen) 11, 13, 24, 25
 Randwijck, Adriana Sophia Ketjen-
 barones van (Tante Ketjen) 7, 9,
 28
 Ranerthal 12
 Rapperswil (Rapperschwijl) 18, 19
 Kasteelruïne 18
 Klooster 18
 Rapperswil (Rapperschwijl, Meer
 van) 18, 19
 Rastatt (Rastad, Rastadt) 15, 28

Rechteren Limpurg, Willem
 Reinhard Adolph Karel graaf van 13
 Rechteren-Spaen (Rechteren-Spaan), mevrouw Van 10
 Rees 9
 Reuss. Rivier 20
 Rheingau (Rhijngau), de 10
 Rheinmagen 9
 Rhône (Rhone). Rivier 24, 25
 Rigi (Righi). Berg 19-21
 Righi Staffel 19
 Righi. Voorstelling 23
 Rodolphe de Habsbourg 27
 Rolle 25
 Rothschild (Rotschild), familie 13
 Rotterdam 12, 18, 27
 Rousseau, Jean-Jacques. Schrijver, filosoof 24
 Rozendaal 28
 Rudolf (Rodolphe) I van Habsburg (Habsbourg). Rooms Koning 27
 Rudolf II. Koning van Bourgondië 26
 Rudolf (Rodolph) III. Koning van Bourgondië (Bourgogne) 26
 Rudolf VI. Markgraaf van Baden 15
 Ruhrort 9
 Rusland 11, 24
 Rijn (Rhijn, Rhyn). Rivier 7, 9, 11, 12, 14, 18, 26-28
 Rijnvallei 7
 Saint Jacques (St'Jacques) 26
 Monument 26
 Saint Pierre (St'Pierre). Eiland 25
 Sainte Croix. Kapel 19
 Sakhuizen. Ruïne 13
 Saksen-Hildburghausen 11
 Saladin, heer 24
 Sanct Goar (St'Goar) 10
 Sand. Student, moordenaar 14
 Sausbach. Waterval 21
 Sauvablin 25
 Savagnier 26
 Savoye, Eugenius Frans prins van 15
 Saxe-Lauenburg, Franziska Sibylle Auguste. Hertogin van. Markgravin 16
 Schadeck. Ruïne 14
 Schaffhausen (Schafhausen) 17
 De gouden Valk. Logement 17
 Waterval 18
 Schikauf. Ruïne 21
 Schlangenbad (Slangenbad) 11, 12
 Schlingen 27
 Kallenherberg 27
 Scholten van Aschat, heer 14
 Schüpfen 20
 Schwalbach (Zwalbach) 11, 12
 De gouden ketting. Logement 12

vervolg Schwalbach
 Pauline bron 12
 Staalbron 12
 Wijnbron 12
 Schwalbennest. Ruïne 14
 Schwarzwald (Zwartswald, Zwartwald) 15-17, 27
 Schwetzingen 15
 Siberië (Siberien) 11
 Signal, het. Seinpost 25
 Sikkellhausen 14
 Sil. Rivier 19
 Sluiterman, heer 12-14
 ----, mevrouw 12-14
 smederij 17
 Smissen, heer Van der 28
 Sonceboz 26
 Sonnenberg. Berg 10, 11
 Sonnenberg. Dorp 11
 Stad Coblenz, de. Stoomboot 9
 Staël, Germaine. (Anne Louise Germaine Staël- Necker). Schrijfster 24
 Staubach. Waterval 21
 Stefanus. Heilige 19
 Steigerwald. Kristalwinkel 13
 Steinnach 17
 Stokhorn. Berg 22
 Stolz. Meubelmaker 28
 Straatsburg (Strasburg) 16
 Strauss (Straus) senior, Johann. Componist 10
 Stuttgart 12
 Suelserbergen 14
 Suze. Rivier 26
 Taunus (Taunisgebergte) 11
 Tавannes. Vallei van 26
 telegraafpost (Signal) 20, 25
 Tell, Willem (Guillaume) 20
 Tell, Willem (Guillaume). Kapel 20
 Thun 21, 22
 Baechi-Hoelzli 22
 Belle Vue. Hotel 21
 Pavillon Saint Jacques 22
 Thunermeer 21
 Trubozkoi, Prins Nicolai 28
 turf 14
 Ufenau, d'. Eiland 19
 Unterseen 21
 Utrecht 17
 Velp 9
 Verneij 24
 Vevay (Vevaij) 23
 Belvédère 23
 Vilette, Markiezin (Marquisin) de 24
 Villars, Claude Louis Hector hertog van. Maarschalk 15
 Villeret 26
 Villier 26
 Villingen 17
 Den Post. Logement 17

Vilnez, Ulrich de 26
 Vion. Berg 26
 Vogt. Organist 23
 Voltaire (François Marie Arouet). Schrijver 24
 Vos van Steenwijk, familie De (de Vosjes) 16, 25
 ----, Susanne Leonore van Dedem-de 7
 Weber, Carl Maria von. Componist 22
 Weinheimberg. Ruïne 13
 Wellerberg, de toren van 18
 Wesel 9
 Fort Buderich 9
 Fort Napoleon (Napolion) 9
 Wetterhorn. Berg 21, 22
 Wiesbaden 7, 10-12, 16
 Allé Saal. Logement 10
 Cursaal 10
 De Arend. Logement 10
 De Bron 10
 Wiesenbach 20
 Wiesendal 15
 Wijnheim 13
 Willemmina *zie* Dedem, Gerritdina Willemmina van.
 Willink, heer 23, 24
 Windicksborg. Ruïne 13
 Windschlag (Willstadt) 16
 Witte Lütschin (Witte Zweilütschenen). Rivier 21
 Wolf, De Heidin en de. Legende 14
 Wolfbronnen. Grot 14
 Württemberg (Wurttenberg) 11
 Xanten 9
 Yverdon (Yverdun) 25
 La Maison Rouge. Hotel 25
 Zeeland 10
 Zevengebergte 9
 Zilberhorn. Berg 21
 Zug 19
 Zug, Meer van (Zuger Meer) 19
 Zürich (Zurich) 18, 19
 Bastion of Lindenhof 19
 Bibliotheek 18
 De Platz 19
 Graf van Gesner 19
 L'Epée. Logement 18
 Wasserkerk 18
 Weeshuis 19
 Zürich (Zurich), Meer van 19
 Zutphen 9
 Zwarte Lütschin (zwarte Zweilütschenen). Rivier 21
 Zwingli (Zwinglius), Huldrych. Leider van de reformatie 18, 24
 Zwitserland 7, 9, 11, 12, 15, 17, 18, 20, 22, 26
 Zwolle 7, 9, 28
 Historisch Centrum Overijssel 7

Eerder is in deze serie verschenen:

1	DIERBARE LAURA Brieven van Rudolf Sandberg 1823 – 1830	14.-
2	HOOGH WEL GEBOREN HEER EN NEEF Brieven van de patriot Adolf Warner van Pallandt tot Zuthem 1782 – 1787	Digitale uitgave 5.-
3	NAAR PARIJS Een reisverslag van enige Zwolse heren naar de Franse hoofdstad in 1777	7. ⁵⁰
4	LIEVE NAATJE Brieven van Elsje Feith aan Naatje Siertsema, en andere familieleden	8. ⁵⁰
5	EENE REYSE NA VLAANDEREN EN BRABAND Een reisverslag van Lambertus Nilant uit 1768	8. ⁵⁰
6	AEN ALLE VRINDEN MET RESPECT Correspondentie van familie Nilant 1698 - 1762	9.-
7	VAN FOLIO TOT DUODECIMO Negen particuliere Zwolse bibliotheken	10.-
8	VERLOREN HUISELIJK GELUK Gedichten en overpeinzingen 1795 - 1817	7. ⁵⁰
9	BANKROET De ondergang van Johan Willem Simon baron van Haersolte 1810	17. ⁵⁰
10	GELIEVE HET DAER HEEN TE DIRIGEREN... De brieven van Willem V aan Arend Sloet tot Tweenijenhuisen 1771 - 1785	9.-
11	ALLER TREFFENDST EN STOUT De huwelijksreis van J.C. baron van Haersolte naar Duitsland, Zwitserland en Italië in 1837	6.-
12	BROEDER IN APOLLO Brieven en alba amicorum van Zwolse dichters 1800 - 1840	12.-
13	EEN GROTE TOUR Hendrick Jordens in Engeland, Frankrijk, Zwitserland en Duitsland 1684 - 1685	10.-
14	LEVENSBERICHT De autobiografie van J.F. Serrurier 1771 - 1844	11.-
15	EEN HELE COURANT De correspondentie van de familie Bangeman 1804 - 1881	11.-
16	REISEBOEK Vijftien reisverslagen van de jonge graaf van Rechteren Limpurg 1804 - 1813	Digitale uitgave 5.-
17	DE GEWIGTIGSTE GEBEURTENISSEN Het studentendagboek van Adolph F.L. graaf van Rechteren Limpurg 1814-1817	12.-
18	OVER GROTE KEIEN NAAR PARIJS De huwelijksreis van graaf van Rechteren Limpurg 1824	7.-
19	LIEVE PAPA! Brieven van W.B. Blijdenstein, bankier te Londen aan B.W. Blijdenstein, bankier te Amsterdam 1895-1907	Digitale uitgave 5.-
20	AANGENAME RENCONTRES Drie reishervindingen aan de Rijn 1821, 1840 en 1865	8.-
21	PERROKIETEN EN PAPAGAYEN, PAPAIJERS EN PISANGS Een reis om de wereld 1824 - 1826	7.-
22	SCHOUWSPLEN Een reis naar de Middellandse Zee 1834	8.-
23	HET ANKER WORDT GELIGT Brieven vanuit de hele wereld van J.C. baron van Haersolte 1824 - 1834	Digitale uitgave 5.-
24	HERINNERINGEN AAN DUITSLAND Harzgebergte 1856, Taunusgebergte 1872, Baden-Baden 1902	9.-
25	EN ROUTE Drie reisjournalen van Rudolphina gravin van Rechteren 1827, 1836 en 1838	9. ⁵⁰
26	EER EN LUISTER Het proces om de havezate Haerst 1786 - 1803	9. ⁵⁰
27	TAL VAN BERGEN EN BOSSCHEN Een reis naar Saksen, Bohemen en het Thüringerwoud 1876	8.-
28	GEFNUIKTE AMBITIES Geen geld en eer voor onwettigen 1834-1900	10.-
29	EEN WAARLYK PRACHTIG LANDSCHAP Een reis door Graubünden en Glarus 1875	8.-
30	AFGEZEIJLD Een commissie naar Staats-Vlaanderen 1783	7.-
31	ONBESCHRYFELYK GROOTSCH Een wandeling door Zwitserland 1869	Digitale uitgave 5.-
32	WILDROMANTISCH Een tocht door Beieren, Tirol en Oostenrijk 1878	Digitale uitgave 5.-
33	EEN ALLERDROEVIGST TREURTONEEL Een mislukte reis naar Noord-Amerika 1783	7.-
34	EEN ONAFHANGELIJK WIJS EN ALMAGTIG WESEN De geloofsbelijdenis van Margaretha Isabella van Ittersum tot Relaer 1801	Digitale uitgave 5.-

35 TOT LOSSER GEKOMEN	Het notitieboek van Aleida Leurink 1698-1754	Digitale uitgave	5.-
36 'T IS EENE TOOVERWERELD	Een bezoek aan de wereldtentoonstelling te Wenen en een tocht in Salzkammergut door Mattheus van Delden 1873		8.-
37 EEN AANBLIK EENIG IN ZYN SOORT	Mattheus van Delden in Tirol en in het noorden van Italië 1868		10.-
38 s'LANDS WIJZE, s'LANDS EER	Beschrijving van Londen, Wight en Noord-Wales door Mattheus van Delden 1879		9.-
39 REIJSJES NA MUNSTERLAND	Floris Willem Sloet tot Warmelo, 1776; Hendricus Octavius Feith, 1814 en 1817; Adrien Jean Elisa van Bevervoorden, 1834		9. ⁵⁰
40 ONGEMEENE LIEFDE EN GENEAGENTHEYT	Hendrik Berents' journaal van zijn reis naar de Doopsgezinde Broeders in Pruisen, 1719	Digitale uitgave	5.-
41 THEE DRINKEN	Het dagboek van Steven van Delden en Aleida Catharina Houck, 1812-1824	Digitale uitgave	5.-
42 REIZEN VOOR GENOEGEN	Een reisje van Aleida van Delden door België en langs de Rijn, 1856, en van Mattheus van Delden door België, 1863	Digitale uitgave	5.-
43 DEN TOESTAND DER BOSSCHEN	Een studiereis van J.H.G. Jordens door Duitsland ten behoeve van de bosbouw in Oost-Indië. 1854-1855	Digitale uitgave	5.-
44 VERDER! IMMER VERDER!	Een bezoek van Mattheus van Delden aan het kleine eiland Helgoland. 1877	Digitale uitgave	5.-
45 GEGROET	Gedichten van Hermannus Gerhardus Gregorius Overbeek. 1880	Digitale uitgave	5.-
46 DICHT-LUIJM	Een verzameling van mengedichten door Willem de Lille. 1774-1781	Digitale uitgave	5.-
47 DE NIEUWE WERELD	Een vakantiereis van Willem van Haersolte naar Noord-Amerika. 1904	Digitale uitgave	5.-
48 MIJN' LIER	De gedichten van Hendrik Gerhard Kronenberg. 1797-1819	Digitale uitgave	5.-
49 GETROUWE AANKLEVERS VAN 'T HOOGVORSTELYK HUIS	Brieven van A. Rotterdam, perdikant te Zuilen en Steenwijk aan J. Royer, hofpredikant van stadhouder Willem V. 1752-1780	Digitale uitgave	5.-
50 EEN SIERAAD VAN ZYN GESLACHT	Levensbeschrijvingen van en over Frederik Alexander Sippon Arnold baron van Ittersum. 1869	Digitale uitgave	5.-
51 VEIL VOOR HET VADERLAND	Brieven van zes zonen aan hun moeder de douairière Van Ittersum-van der Merwede. 1830-1834	Digitale uitgave	5.-
52 SOUVENIR	Het album amicorum van Flore Sloet tot Warmelo. 1804-1819	Digitale uitgave	5.-
53 HET FEU SACRÉ VOOR REIZEN	Brieven van John Blijdenstein uit Oost-Indië. 1897-1900	Digitale uitgave	5.-
54 HERINNERING AAN DIE GELUKKIGE DAGEN	Twee reizen langs de Rijn door Johannes Gerardus Julianus baron van Ittersum in 1835 en 1842	Digitale uitgave	5.-
55 JOURNAAL VAN EENE DUITSCHE REIS	Verslag van een reis langs de Rijn van de familie Mollerus en J.G.J. baron van Ittersum door juffrouw Braber. 1838	Digitale uitgave	5.-
56 GEZELLIGJES MET HUN TWEETJES ALLEEN	De huwelijksreis van Daniël Jacob Rudolph en Catharina Wijnanda van Hasselt naar het Rijnland. 1891	Digitale uitgave	5.-
57 O SCHOONE TYD !	Derk Wicherlink beklimt en illustreert de bergen in Zwitserland, Frankrijk en Italië. 1882 - 1884	Digitale uitgave	5.-

58 HEERLYKE HERINNERINGEN

Een journaal van Johannes Gerardus Julianus van Ittersum
van een reis naar Zwitserland en Noord-Italië. 1845

Digitale uitgave 5.-

59 TOURNÉE

Reisimpressies van Duitsland, Zwitserland en Italië
door Adolph Carel Bentinck in 1785 en 1787

Digitale uitgave 5.-

60 DE LANGGEWENSCHTE DAG

De huwelijksreis van Paulus Adriaan Lodewijk Arend van Ittersum
en Arnoldine Emilie de Watteville
naar Duitsland, Zwitserland en Frankrijk. 1859

Digitale uitgave 5.-

61 MYN UITSTAPJE VAN JUIST 5 WEKEN

Johannes Gerardus Julianus baron van Ittersum
van Rotterdam naar Parijs. 1841

Digitale uitgave 5.-

62 HET SCHIKTE ZICH ALLES TEN BESTE

Tourtjes naar Friesland, Holland, Gelderland, Kleef, Zeeland en Noord-Brabant
door Frederik Gijsbert van Dedem 1769, Hendricus Octavius Feith 1806,
Johanna Theodora van Dedem 1806, Augustus Johannes van Delden 1831,
Mattheus van Delden 1877

Digitale uitgave 5.-

63 VROLIJK EN WELGESTEMD

Journaal van een reis naar Duitsland en Zwitserland
door Willemina van Dedem en haar tante Caroline. 1837

Digitale uitgave 5.-

O V E R I J S S E L S E H A N D S C H R I F T E N

Te bestellen bij Streng, Woesterweg 5, 8162 RW EPE

T 0578 614388 M jcstreng@planet.nl W strenghansenpublicaties.nl